

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 6 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Dursun Can EYÜBOĞLU / Araştırmacı, Yazar, Şair.
dursuncaneyuboglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4163-0976

Atf: Eyüboğlu, D. C. (2022), Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Tarihi, Cilt 6, Sayı 2, s. 33-69.

Gönderim Tarihi: 24 Eylül 2022 / Kabul Tarihi: 13 Kasım 2022

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1179748

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

KAZILIK KOCA OĞLU YİGENEK BOYU'NUN TARİHİ

Öz

Dede Korkut Kitabı'ndaki yedinci boy Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'dur. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebî-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, Göktürk-Türgiş Tabakası, Oğuz Tabakası'ndan oluşmaktadır. M.Ö. 2500 ve M.Ö. 1700 yıllarında Orta Asya'dan Hazar Denizi'nin güney bölgesine göç ederek burada yayılan ve Mezopotamya'da hakimiyet kuran Kutlar ve Kuzlar/Kaslar/Kazlar tarihteki en eski Türk toplulukları arasında yer almaktadırlar. Kazılık Koca'nın adı ve Dede Korkut'taki Kazan'ın adı alt tabakada aynı döneme aittir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olduğu anlaşılmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'ndaki İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası ile En Eski Devirler Tabakası çok iç içe geçmiştir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Yeğenek adlı Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir. Bu çalışmada, alanla ilgili kaynak taraması yapılarak, yeni görüşler dile getirerek, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun tarihinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Yigenek, Kazılık Koca, Kaz, Kazılık Dağı.

THE HISTORY OF KAZILIK KOCA OĞLU YİGENEK BOYU

Abstract

The seventh epic in the Book of Dede Korkut is Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu. There are many historical-epic-legendary-mythological layers in Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu, the oldest of which dates back to the depths of history. There are two main historical-geographical-literary-cultural layers in Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu: the Lower Layer and the Upper Layer. The Lower Layer consists of the Oldest Periods Layer, the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun Layer, the Gokturk-Turgesh Layer, the Oghuz Layer. Kuts and Kuzs/Kases/Kazs, who migrated from Central Asia to the southern region of the Caspian Sea in B.C. 2500 and B.C. 1700 and spread here and dominated Mesopotamia, are among the oldest Turkish communities in history. Kazilik Koca's name and the name of Kazan in Dede Korkut belong to the same period in the lower layer. It is understood that Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu has a lower layer dating back to the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun period. The Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun Layer and The Oldest Periods Layer in Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu are very intertwined. A lower layer of Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu is related to the Gokturk-Turgesh period. A lower layer of Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu is related to the Oghuz period. The existence of a Turkmenistan variant called Yegenek of the Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu, many place names mentioned in the epic date back to before the 10th-11th centuries, when Oghuzs were still in Central Asia, before the migration of the Oghuzes to the west of the Caspian, to Anatolia-Azerbaijan. The top layer of Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu is related to the later periods. In this study, it is aimed to reveal the history of Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu in Dede Korkut by making a literature review about the area and expressing new views.

Keywords: Dede Korkut, Yigenek, Kazilik Koca, Kaz, Kazilik Dagi.

GİRİŞ

Destan ve destanın oluşumu hakkında birçok görüşler dile getirilmiştir. Bu görüşler destan konusunun daha iyi anlaşılması konusunda faydalı olmuştur. Öcal Oğuz, destanların oluşumunun beş safhada açıklanabileceğini dile getirmiştir: Birinci aşamada (*destan devri*), destanı yaratacak toplumun *destan devri* olarak adlandırılabilir bir dönemde yaşaması gerekir. Bu dönemde mitoloji unsurları toplumun yaşamında önemli bir yer tutar Bu dönemin ideal insanı *alp tipi* insandır; ikinci aşamada (*sözlü gelenek*), destanı yaratacak toplumun sözlü kültür geleneğine sahip olması gereklidir. Bu sayede anlatılar kuşaktan kuşağa aktarılarak nesiller boyunca yaşatılır; üçüncü aşamada (*vak'a*), toplumu derinden etkileyecek, destanın oluşumuna imkan verecek bir çekirdek olayın ortaya çıkması gerekir. Toplumu derinden etkileyen bu olay bir başarı veya felaket olabileceği gibi, öteki kültürlerden ödünç alınmış bir konu veya ozanlar tarafından iyi kurgulanmış bir çekirdek anlatı da olabilir; dördüncü aşamada (*ozan*), toplumu etkileyen ve kuşaktan kuşağa anlatılmaya başlanan bu olayın bir anlatıcı tarafından bir edebiyat ürününe dönüştürülmesi gerekir, yani konu bir ozan tarafından destanlaştırılmalı ve diğer ozanlar tarafından da kuşaklar boyunca anlatılmalıdır; beşinci aşamada (*tespit*), toplum destan devrini tamamlamadan sözlü gelenek ortamında yaşayan bu anlatı yazıya geçirilmelidir. Aksi takdirde anlatı destan özelliğini yitirerek diğer anlatı türlerine dönüşebilir (Oğuz, 2004: 7).

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmektedir. *Boy* sözcüğü *destan* sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Bu hikâyeler *Oğuzname* olarak bilinmektedir (Ergin, 1989: 30). Günümüzde Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır; bu nüshalardan biri 19. yüzyılın başlarında Dresden'de, diğeri ise 20. yüzyılın ortalarında Vatikan'da bulunmuştur. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genellikle Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989: 56). Dede Korkut Kitabı'nın,

Dresden nüshası on iki, *Vatikan* nüshası altı hikâyeyi içermektedir (Ergin, 1964: Ön Söz). 2019 yılında Dede Korkut'un yeni bir el yazması bulunmuştur (Ekici, 2019: 9-14). Bu el yazması da bulunduğu bölgenin adıyla tanınmıştır ve *Türkmensahra/Günbed* el yazması olarak bilinmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nden bazılarının konusu ortak bir unsura dayanır; kahramanların, baba, oğul, kardeş gibi, en yakın akrabaları düşmana tutsak düşer, kahramanlar da onları kurtarırlar. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy (Uruz'un tutsak oluşu, babası Kazan tarafından kurtarılışı), Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu (Kazılık Koca'nın tutsak olup oğlu Yiğenek tarafından kurtarılışı), Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu (Eğrek'in kardeşi Segrek tarafından kurtarılışı), Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Salur Kazan'ın oğlu Uruz tarafından kurtarılışı) böyledir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda ise Beyrek tutsak alınır, fakat o, kendini kendisi kurtarır (Sümer, 1959: 417).

Dede Korkut Hikâyeleri'ni elimizdeki şekli ile tespit eden kişi, her hikâyeyi ayrı olarak işlemeye önem vermiş ve her hikâyeye en büyük etki kuvveti verebilmek için de elindeki malzemeyi istediği şekilde kullanmaktan çekinmemiştir. Bu nedenle hikâyelere bir bütün olarak bakıldığında anlatı, tip ve olay tekrarları ve benzerlikleri göze çarpar. Ancak her hikâyeye çok iyi bir şekilde düzenlendiği ve bağımsız bir bünyeye büründüğü için, bu tekrar ve benzerlikler insanı rahatsız etmez, aksine eserin sıcak atmosferi içinde insanı tanıdık bir hava gibi karşılar (Ergin, 1989: 25).

Dede Korkut Kitabı'ndaki yedinci boy Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu'dur. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu'nun tarihi incelenecektir.

1. KAZILIK KOCA OĞLU YİGENEK BOYU'NUN TARİHİ

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu'nda da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka oldukça kalın olup, bu tabakayı 1) *En Eski Devirler Tabakası*, 2) *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, 3) *Göktürk-Türgiş Tabakası*, 4) *Oğuz Tabakası* başlıkları altında incelenecektir. Alt Tabakaya ait diğer değerlendirmeler ise 5) *Diğer Değerlendirmeler* başlığı altında değerlendirilecektir. Üst Tabaka oldukça ince olup, bu tabakaya 6) *Üst Tabaka* başlığı altında yer verilecektir.

1.1. Alt Tabaka: En Eski Devirler Tabakası

Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu'nda birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Bu tabakaların en eskisi tarihin derinliklerine uzanmaktadır.

Asurlar ve Sümerler hakkında değerli çalışmaları ve tespitleri bulunan Benno Landsberger bu konuda değerli görüşler belirtmiştir: Sümerce dünya dillerinin veya dil gruplarının hemen her biri ile karşılaştırılmıştır. Bu denemelerin en ciddişi Türkçe ile olan mukayesedir. Kompleksiv hususiyet, zincirleme ibare teşkili, Sümerce ile Türkçeyi, Asya çevresinin daha başka

dillerini de eklemek zorunda olduğumuz büyük bir dil grubuna bağlamaktadır (Landsberger, 1943: 95).

Sümeroloji konusunda önde gelen kişilerden biri olan Samuel Noah Kramer'in Sümerler hakkında önemli tespitleri vardır: Sümer ülkesinde ilk yerleşim yerlerinin kurulduğu M.Ö. 4500 yıllarından Sümerlerin bir halk olarak varlığının sona erdiği M.Ö. 1750'ye kadar olan zaman yaklaşık olarak üç bin yıla yakın bir süredir (Kramer, 2002: 52). Sümerlerin *asıl yurtlarının neresi olduğu kesinlikten hala epey uzaktır. Enmerkar ve Lugalbanda çevresinde dönen bir kahramanlık öyküleri toplamına bakılırsa, görünüşe göre erken dönem Sümer hükümdarları, olasılıkla Hazar Denizi yakınında bir yerlerde bulunan Aratta adlı bir kent devletiyle olağandışı ölçüde yakın ve sıcak bir ilişki içinde olmuştur. Sümer dili eklemeli bir dil olup, belli bir ölçüde Ural-Altay dillerini anımsatmaktadır; bu olgu ise Aratta'yla aynı genel alana işaret ediyor olabilir* (Kramer, 2002: 64).

Eski Türk tarihi alanında değerli tespitleri bulunan Ekrem Memiş, Sümerler hakkında birçok değerlendirmede bulunmuştur: M.Ö. 3500'lerde Güney Mezopotamya'ya gelerek burada köy kültürünü kent kültürüne dönüştüren Sümerlerin Orta Asya kökenli olduklarına artık şüphe kalmamıştır. Sümerler, Filolojik açıdan da Türkçe ile akraba bir dil konuşuyorlardı. Sümerler Türk bir kavimdi, mevcut bulgular, gerek filolojik gerek antropolojik ve gerekse teolojik açıdan Sümerlerin Orta Asyalı Türklerden olduğuna şüphe yoktur. Sümerlerden kalan yazılı tabletler üzerinde yapılan filolojik incelemeler, bu kavmin dilinin, Türkçe gibi Ural-Altay dil grubuna mensup olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, iskelet kalıntıları ve araştırmalar, Sümerlerin yuvarlak kafalı (brekisefal) bir kavim olduğunu ortaya çıkarmıştır ki, o dönemden kalan arkeolojik eserler üzerindeki tasvirlerde bunu görmek mümkündür (Memiş, 2002: 435-450). Sümerlerin düz bir arazi yapısına sahip olan Mezopotamya'da yığma toprak tepeler oluşturarak, mabetlerini bu tepeler üzerine inşa etmeleri; sıcak bir iklimde yaşamalarına karşın, bir alışkanlığın devamı olarak koyun yününden yapılmış elbiseler giymeleri, onların, iklimi sert ve yüksek bir memleketten, yani Orta Asya'dan geldiklerine işaret etmektedir (Memiş, 1995: 13'ten aktaran Memiş, 2002: 435-450).

Eski Türk tarihi alanında önemli çalışmalarıyla bilinen İlhami Durmuş'a göre, Sumerliler Mezopotamya'nın yerli halkı olmayıp, buraya M.Ö. 3500 yılları civarında dışarıdan gelmişlerdir. Sumerlilerin Mezopotamya'ya nereden geldikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu konuda bilim adamları tarafından birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşler arasında en önde gelen görüş, Sumerlilerin Mezopotamya'ya Orta Asya'daki Aral Gölü çevresinden geldikleridir. Bu görüşteki araştırmacılar, Sumerlilerin eski Türk topluluklarından biri veya Türklerle akraba bir kavim olduğunu düşünmektedirler. Sumerlilerin dilleri de bu görüşü desteklemektedir. Çünkü, Sumerce yapı bakımından Türkçe'nin de dahil olduğu *eklemeli* veya *bitişken* diller grubundadır. Çok sayıda Sumerce ve Türkçe kelimenin aynılığı ortaya konulmuştur. Arkeolojik ve antropolojik belgeler de Sumerlilerin kimliğinin belirlenmesine katkı sağlayarak onların Türklüklerini desteklemektedir *Sumerliler, Subarlular, Kutlar, Kaslar, Elamlular, Hurriler, Urartuların* aynı kökten gelen kavimler oldukları artık bilim çevrelerinde kabul

görmektedir. Onlara ait belgeler de dillerinin tıpkı Sumer dili gibi bitişken ve eklemeli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Hatta dillerine ait kelimeler Türkçe kelimelerle karşılaştırılabilmektedir (Durmuş, 2018: 177). İlhami Durmuş'a göre, Sumerce belgelerde geçen Aral, Kafkas vb. tabirler de onların kuzeyden güneye geldiklerine işaret etmektedir. Hem arkeolojik veriler hem de yazılı kaynaklardaki bilgiler açık bir şekilde Sumerlilerin Türklerle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır (Durmuş, 2018: 185-187). İlhami Durmuş'un bu görüşleri oldukça değerlidir ve *Sümerlerin, Kutların, Kasların* eski Türklerle olan bağını yansıtmaktadır. Bu görüş Sumerliler ile ilgili birçok bilgi ve araştırma ile desteklenmektedir.

İlhami Durmuş'a göre, Türklerle bağlantılı kavimlerden birisi de Subarlılardır. Subarlıların Sumerlilerle aynı soydan olmaları Türklüklerinin en önemli delilidir (Durmuş, 2018: 187). Subarlılar başlangıçta Asya içlerinden gelerek Anadolu'nun doğusu ve kısmen Mezopotamya'ya yayılmıştır. Subarlılar, başlangıçta Sumerlilerle bir konfederasyon içerisinde yer almışlardır. Önemli bir kısmı ise kuzey bölgelerde kalmıştır. Subarlılar M.Ö. 3. bin yılın ortalarında güneye doğru yayılmıştır. Kuzeyde kalan büyük Subar kütlesi ırkdaşı olan kavimlerle karışıp kaynaşmıştır (Özer, 1943: 121-122'den aktaran Durmuş, 2018: 187). *Subarların* adı açık bir şekilde eski Türk tarihindeki Sabarları anımsatmaktadır: Sabarlar, 5.-6. yüzyıllarda Batı Sibirya ve Kafkaslar'ın kuzeyinde önemli bir rol oynamış Türk topluluğudur. Sabarların adı uzun süre yaşamıştır. 16. yüzyılda Sibir Hanlığı'nın da başkenti Sibir adını taşıyordu ve bu kelime zamanla çok geniş bir coğrafi alanı ifade etmiştir: Sibirya. Böylece Sabar Türkleri'nin hatırası günümüze kadar yaşamaya devam etmiştir (Kafesoğlu, 2012: 151-152). Böylece birçok Türk topluluğunun adının binlerce yıl öncesine uzanan tarihi kökleri olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Sümerlerin Türklerle akraba bir kavim oldukları, sonradan Mezopotamya bölgesine gelmiş oldukları, dillerinde Türkçeyle aynı ve benzer çok sayıda kelimenin olduğu birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir ki, bunlar, Sümerlerin Türklerin bulunduğu topraklardan Mezopotamya'ya göç ettiklerini ve aynı kökten, kültürden beslendiklerini gösterebilir. Eski devirlerdeki toplumlar ve kültürler arasındaki bağlar ve ilişkiler sanıldığından çok daha derin olabilir. Tarihin karanlık devirleriyle ilgili araştırılması ve ortaya konulması gereken çok sayıda konu ve ilişki vardır. Gelecekte ortaya çıkacak yeni kaynaklar ve yapılacak araştırmalarla Türk tarihinin ve Dünya tarihinin karanlıkta kalmış birçok konusu ve ilişkisi aydınlığa kavuşabilir (Eyüboğlu, 2022: 71).

Bedrich Hrozný'nin belirttiğine göre, *Kut*'lar, *Lullubi* ve *Kasit* halkları ile de akrabaydılar. Bedrich Hrozný'nin çizdiği bir haritada, *Kut* halkı prehistorik çağda Hazar Denizi'nin güneydoğusu ile Oxus (Amu Derya) ırmağı arasındaki bir bölgede, Türkistan'da oturuyor gösterilmiştir (Hrozný, 1947: 8-9, 88-89, 115'ten aktaran Balkan, 1990: 18). Bedrich Hrozný'nin *Kut*'ların anayurtları konusundaki görüşüne katılan Kemal Balkan'a göre, *Kut* halkının konuştuğu dile ile Eski Türkçe arasında saptanan bilimsel yakınlık bu görüşü desteklemektedir. Kemal Balkan'a göre, daha sonra, M.Ö. 2500-2400 yıllarında, Hazar Denizi boyunca batıya doğru harekete geçmişler ve sonraları güneybatıya göç etmişler, Zagros dağlık bölgesine, bu yerin kuzeydoğusuna yerleşmişlerdir (Balkan, 1990: 18).

Benno Landsberger, İkinci Türk Tarih Kongresi'nde "Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri" adlı bildirisini sunmuştur. Benno Landsberger'e göre, M.Ö. 2500'den sonra Sami olan Akadlıları yenerek Sumerliliğin 300 yıldan fazla yeniden bir gelişme devrine ulaşmasını sağlayan Kut'lar, tarihte Türklerle en yakın bir surette ilişkisi olan, hatta belki de aynılık gösteren kabiledir. Kut dilinden yalnızca kral adları bilinmektedir. Kut'lar M.Ö. 2500'den sonra Akkad'ın Sami krallarını düşürmüşler ve 125 yıl Mezopotamya'ya hükmetmişlerdir (Balkan, 1990: 7-9). Benno Landsberger'e göre, Kut'ların kral adları şunlardır: Çağdaş kaynaklardan aktarılarak gelen adlar: 1) Yarlagan, 2) Tirigan, 3) Şarlak ya da Çarlak, 4) Lasirap ya da Laşirap; Takriben M.Ö. 2000'de yazılmış Kral listelerinde aktarılan adlar şunlardır: 1) Elulumeş, 2) İnımabakaş, 3) Nikillakap, 4) Warlagaba, bir diğer şekli Yarlagab (Balkan, 1990: 12).

Türkoloji alanında değerli çalışmaları olan Vecihe Hatiboğlu'na göre, Güney Mezopotamya'daki Sümer uygarlığını, daha yukarılarda, Kuzey Mezopotamya'ya doğru yayılarak sürdüren, yaşatanlar *Gud*'lar, daha sonra da *Kas*'lardır. *Kas*'lardan çiviyazılı tabletler kalmıştır. *Gud*'ların, özellikle *Kas*'ların dillerinin Türkçe oluşunun açıklanmasıyla, Sümerce sorunu da bütünüyle aydınlığa kavuşmuştur (Hatiboğlu, 1979: 29). Atatürk, 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kurmuş ve bu fakülteye batının ünlü Sümerolog Benno Landsberger'i öğretim üyesi olarak yerleştirmişti. Benno Landsberger, 1937'de toplanan Tarih Kurultayı'nda, M.Ö. 2500 yıllarında Mezopotamya'da egemenlik kurmuş olan Gut (ya da Kut) kavminin Türk asıllı olabileceğini açıklamıştı. Benno Landsberger, Atatürk'ün de bulunduğu bu kurultayda, okunan *Gud/Gut (Kut)* kavmi kral adlarından beş kralın adını şöyle açıklamıştır: 1- Yarlagan, 2- Tirigan, 3- Şarlak, Çarlak, 4- El-ulumuş, 5- İnım-bakaş. Kut'lar, M.Ö. 2500'den sonra Akad'ın Sami krallarını düşürmüşler ve 125 yıl Mezopotamya'da egemenlik kurmuşlardı (Tarih Kongresi Zabıtları, 1937: 105-106'dan aktaran Hatiboğlu, 1979: 30).

Sümer mirasını devralan bu hanedanın adı olan *Gud/Gut/Kut*'u daha yakından inceleyelim: Sümerce *Kud* sözcüğü "*kut, güç, baht, devlet*" anlamına gelmektedir (Durmuş, 2007: 13-14'ten aktaran Durmuş, 2018: 184). Dede Korkut destanlarına adını veren *Korkut*'un adında da bulunan bu *Kut* sözcüğünü *Korkut* eserimizde *Korkut Ata'nın Adı* bölümünde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir (Eyüboğlu, 2019: 501-521). *Kut* sözcüğü, genellikle "*servet*", "*şans*" diye açıklanmaktadır. Kimi metinlerde *kut*, aynı zamanda yarlık (tanrısal buyruk) ve şans (ülüg) ile birlikte anılmaktadır. Başka metinlerde ise onunla birlikte Tengrinin gücü (küç) de belirtilmektedir. Metinlerin incelenmesiyle *kut* sözcüğünün anlamı belirginlik kazanmıştır ve insana gelen ve içine yerleşen gücün, insan kaynaklı olmayan özel bir gücün olduğu anlaşılmaktadır ki, bu "*bir çeşit yaşam iksiri*"dir. *Orhun Yazıtları*'ndan, *kut*'un Gök Tanrı tarafından verildiği, hükümdarı etkilediği, hükümdarın *kut* sayesinde hayatta kaldığı ve zafere ulaştığı, eğer gök *kut*'u onaylamazsa da hükümdarlık gücünün sona erdiği anlaşılmaktadır. *Irk Bitig*'de, Yol Tengri, bir insanoğluyla karşılaşır ve ona "*Hiçbir şeyden korkma, ben ona kutu vereceğim*" demektedir. *Oğuzname*'nin bir bölümünde ise, Urus Bey'in oğlu Saklab, hükümdarın huzuruna çıkar ve ona bağlı kalacağına yemin eder, ona "*Bizim kutumuz Sizin de kutunuz oldu*" demektedir. Kaşgarlı Mahmut, eserinde *kut* ile ilgili önemli bilgiler verir: "*Eğer tanrı kuluna*

kutu ve saadeti bahşederse, bu durumda onun işleri hep rast gider”, “*Yüce tanrı onu rahmetine boğmuştur. Onun inayetiyle gökten kut ve saadet yağmıştır.*” Eserde ayrıca işleri rast gitmeyen bir insanın kut sahibi olmadığını söylemektedir. *Kut*, gökyüzünden aşağı indiğinden, uçup gitmek suretiyle yok olur, diğer bir yerde ise sönmüş olan bir *kuttan* bahseder. Bir misafir ağırlandığında veya büyüklere saygı gösterildiğinde, *kut*’un geldiğini söyler. *Kut* kökünden *kutlu* sözcüğü yapılmıştır. Bu kelime, *kut* sahibi kişiyi nitelendirmektedir. Orta Çağ’a ait sözcüklerin neredeyse hepsi bu sözcüğü kullanmakta ve “*mutlu*”, “*sevinçli*” olarak tercüme etmektedirler. *Kut* sözcüğü oldukça eskidir. Hiung-nuların (Hunlar) unvanında *tcheng-li kutu chan-yu* (*Tengri kutu Chanyu*) biçiminde geçer. Uygur beyi de, *iduk kut* sıfatını taşırdı (Roux, 2011: 90-92).

Türkçe *kut* sözcüğünü Türklerin kendi atalarından miras aldıkları, aslının insanlığın en eski sözcüklerinden birine gittiği söylenebilir. *Kut*, *Kutadgu Bilig*’in adında da yer alır ki, bu eserde, “*mutluluk veren*” anlamındadır, Tanrı’nın bir ihsanı olarak gelir ama sabit ve kalıcı değildir, oradan oraya geçer durur, dolayısıyla *talih* kimliğindedir (Karatay, 2013: 65-66). *Kut* (*hakimiyet-siyasi otorite*), Türklerde *il* (*el*) sözcüğü ile karşılanan devleti meydana getiren unsurlardan biriydi. Türk devlet anlayışında yönetim erkinin bir unsuru olarak siyasi otorite veya siyasi iktidar kavramı *kut* sözcüğü ile ifade edilmiştir ki, “*siyasi hakimiyet kudreti*”, yani “*devleti idare yeteneği ve otoritesi*” anlamına gelmektedir. Ayrıca sözcüğün “*iyi talih, ikbal, uğurluluk, saadet ve bahtiyarlık*” gibi yan anlamları da vardır (Karakas, 2014: 341-342). *Kut*’un Türkçedeki sözcük anlamı “*uğur, devlet, baht, saadet*”tir (Karadeniz, 2005: 2). *Kut*, Türk halklarının geleneksel görüşlerinde “*hayat gücü, ruh, can, hayat verici, başlangıç, bereket, bolluk, uğur, saadet, mutluluk*” anlamına gelmektedir (Beydili, 2005: 359). Bu bakımdan Sümerce ile Türkçe *Kut* sözcüğünün aradan geçen uzun süreye rağmen dün olduğu gibi bugün de aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İlhami Durmuş’a göre, *Kutlar* da Türklerle bağlantılı görülen kavimlerden birisidir. *Kutlar* başlangıçta, prehistorik çağda Hazar Denizi’nin güneydoğusu ile Ögüz Irmağı arasındaki bir bölgede, Türkistan’da yaşıyorlardı. Daha sonra M.Ö. 2500-M.Ö. 2400 yıllarında Hazar Denizi boyunca batıya doğru harekete geçmişler, sonra da güneybatıya göç etmişler, böylece Zagros dağlık bölgesi çevresine yerleşmişlerdir. *Kutlar*’ın Türklerle en yakın bağlantısı olan, hatta onlarla ayniyet gösteren kavim oldukları ortaya konulmuştur (Durmuş, 2018: 187). Özellikle *Kut* diline ait hükümdar adlarının incelenmesi sonucunda bunların Türkçe oldukları belirlenebilmiştir. *Kut*’un sözcüklerin aynıları Göktürk ve Uygur dönemi Türkçe yazılı belgelerindeki sözcüklerle de karşılaştırılmış, konuştukları dilden hareketle *Kutlar*la Türklerin kimliklerinin aynı olduğuna işaret edilmiştir (Landsberger, 1943: 105’ten ve Balkan, 1990: 18-20’den aktaran Durmuş, 2018: 188).

Vecihe Hatiboğlu, *Oğuz* sözcüğünü incelemiş, Farsların ve Arapların eski çağlardan beri, düzenli biçimde, *Oğuz*’lara *Guz* demelerine dikkat ederek bunun nedenlerini araştırmış, *Oğuz* adının aslının *Guz* olabileceğini düşünmüş, daha eskiye giderek M.Ö. 1700 yıllarında Mezopotamya’da 560 yıl egemenlik kurmuş *Kas*’lara ulaşmış; çeşitli yazılarında *Kas*’ların *Guz*’lar olduğu, *Oğuz* Türkleri

sayılması gerektiği, *Oğuz* sözcüğünün *Guz* biçiminden geldiğini açıklayarak yayımlamıştır (Hatiboğlu, 1979: 31).

Vecihe Hatiboğlu'nun belirttiğine göre, Kuzey Asya'da, Subar'lar (Sabirler, Subir'ler) adı altında yaşayan Türk boyları, dondurucu soğuk, buz ve geçim zorluklarıyla, Sibiry'a'dan çeşitli yollarla, özellikle Hazar Gölü yörelerinden, Kuzey İran'dan sıcak ülkelere, Güney Mezopotamya'ya göç etmişler, burada adları da Türkçe olan Ur ve Uruk kentlerini kurmuşlardır. Dil ve lehçe özellikleri dikkate alınca, Sümer'lerin bugünkü en yakın temsilcileri Kuzey Asya'da yaşayan Suvar, Yakut, Karagas, Çuvaş Türkleridir. Ancak bu diller, uzun yüzyıllar boyunca, başka Türk lehçelerinin, başka dillerin yeni aşlamalarıyla eski Sümer dilinden oldukça uzaklaşmışlardır. Yine de Türk dili ve lehçeleri, sözcüklerinin aslını, dil kurallarını inanılmayacak biçimde koruyarak yüzyılları aşmışlardır. Kas sözcüklerindeki Türkçe, çok uzaklardan, 27 yüzyıl önceden, pırlıtlı kök ve ekleriyle günümüze kadar ışık vermekte, bugünkü Türkçeyi de aydınlatmaktadır (Hatiboğlu, 1979: 31).

Vecihe Hatiboğlu'na göre, *Gut*'lar (*Kut*'lar), daha doğrusu *Gud*'lar, yine aynı etkenlerle Kuzey Asya'dan göçmüş olan, ancak Subarlardan başka bir adla anılan başka bir Türk boyu olan *Guz*'lardır. *Guz*'lar çok yakın soydaşları olan Sümer tabanına kolaylıkla yerleşmişler, yoğun Sami toplulukları içinde ve üstünde, ancak 125 yıl egemenlik kurabilmişlerdir. M.Ö. 2285 yılında ya da Benno Landsberger'in belirttiği gibi M.Ö. 2500 yıllarında Mezopotamya'da egemenlik kuran bu kavmin *Gut* ya da *Kut* biçiminde kullanılan adının, kendilerinden 500-700 yıl sonra, yörede yaşayan *Guz* ya da *Kas* kavmiyle bağlantısı kolaylıkla açıklanabilir. Bütün kaynaklar, *Gud* dili ile *Guz* (*Kas*) dili arasındaki yapı benzerliğinde birleşmektedir. Her iki dil de Sami dil yapısında olmayıp, her iki dil de bitişken dillerdir. *Gud*'lar kavmi bu yörelerde yaşamlarını sürdürürken, kendilerinden yaklaşık beş yüz yıl sonra gelen *Guz*'larla (*Kas*'larla) yakından ilgiliydiler, kısaca aynı kavimdir demek doğru olur. M.Ö. 3500 yıllarında Sümerler, M.Ö. 2500 yıllarında *Gud*'lar (*Kut*'lar), M.Ö. 1700 yıllarında *Kas*'lar (*Guz*'lar) bölgede egemenlik kurmuşlardır. Türkler, Mezopotamya'da, Sümer ülkesinden başlayarak, yüzyıllar boyunca yaşamışlar, fırsat buldukça Sami kavimlere hükmetmişler, önce Sümer *Gudea* krallığını, sonra *Gud* (*Kut*) krallığını, sonra da *Guz* (*Kas*) krallığını kurmuşlardır. Son iki krallığın hakimiyeti toplam yedi yüzyıl sürmüştür. Batı İran'da, Mezopotamya'da, Sürye'de *Kas*'lar aralıksız varlıklarını sürdürmüşlerdir (Hatiboğlu, 1979: 32-33). Kas Hanedanı kral adları şunlardır: Gandaş, Agum, Kaştılaş, Abirattaş, Tazzigurumaş, Burnaburiaş, Ulamburiaş, Karaindaş, Kadaşman, Karahardaş, Kudur, Adad, Marduk, Zababa, Kurigalzu, Nazibugaş (Hatiboğlu, 1979: 34-36).

B. E. Budagov'a göre, *Kaz* (*Kas*) etnonimi ile bağlı etnonimler; *Kaspi*, *Kazak*, *Kazar* (*Hezer*), *Kazbek* (*Kaz dağı*), *Kapkaz* (*Kaz keçidi*) toponimleri eski *Kaz/Kas* tayfasının adı ile ilgilidir (Budagov, 1994: 98). Orazak İsmagulov'a göre, kavim adı *Kazak*, genellikle *kazak* (*beyaz kaz*) veya *kaz sak* (*gerçek Saka*) sözcüklerini çağrıştırmaktadır (İsmagulov, 2007: 36).

İlhami Durmuş'un belirttiğine göre, M.Ö. 2. bin yılın başlarından itibaren çeşitli yollardan Ön Asya medeniyet sahalarına girmeye başlayan kavimlerden biri de *Kaslar*'dır. Kaslar da kendilerinden önceki akrabaları gibi Asya içlerinden

göçederek buraya gelen kavimlerdenidir (Durmuş, 2018: 189). Kaslar Mezopotamya'nın güneyine de yayılmış olmakla birlikte, asıl ana kütleleri kuzeydeki dağlık bölgede kalmışlardır. Kaslar M.Ö. 1. binin ilk yarısında da Zagros Dağları merkez olmak üzere varlıklarını sürdürmüşlerdir. *Kasların Yukarı Zab ve Dicle nehirleri arasına da yayılmış oldukları bilinmektedir* (Balkan, 1948: 723, 739, 756'dan aktaran Durmuş, 2018: 189). İlhami Durmuş'a göre, Türkçe ile *Kas* dili arasında da bağlantılar vardır. Türklerle *Kasların* aynı soydan geldikleri de ortaya konulabilmektedir. Adları günümüze kadar ulaşmış *Kas* hükümdarlarının adlarının Türkçe oluşuna dikkat çekilmektedir. Hatta *Kas* hükümdarlarının bazılarının adları *Gök-Türk Yazıtları*'ndaki adlarla rahatlıkla karşılaştırılabilmekte ve bu isimlerin Türkçeliği doğrudan ispatlanabilmektedir (Durmuş, 2018: 189).

Burada bir hatırlatma yapmak gerekirse, 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilere göre; Afrasiyab'ın kızının adı *Kaz*'dı ve *Kazvin* kentinin kurucusuydu. *Kaz* oyunu ise *Kaz*'ın oyun alanıydı, kız orada yaşar ve oyun oynardı. Bu nedenle Türkler, *Kazvin*'i Türk ülkesinin sınırları içerisinde kabul ederdi (Kâşgarlı Mahmûd, 2005: 419) Burada belirtilen coğrafya açık bir şekilde göç eden *Kasların* coğrafyasıdır. Yani Orta Asya coğrafyasında ortaya çıkan *Kaslar/Kazlar*, Hazar Denizi'nin güney bölgesine gelerek zamanla burada yayılmışlardır. Günümüzde İran'daki tarihi *Kazvin* kenti Hazar Denizi'nin güneyinde yer almaktadır.

Vecihe Hatiboğlu'na göre, Kaşgarlı Mahmud'un eserinde *Oğuz* adı *Uguz* biçimiyle de geçmektedir. *Oğuz* sözcüğünün dört biçimiyle kaynaklarda kullanılması dikkat çekicidir: *Guz*, *Uguz*, *Oğuz*, *Uz*. Dil verilerine, gramere ve tarih kaynaklarının kanıtlarına göre bu biçimlerin aslına en uygun olanı Arapların belirttiği *Guz* sözcüğüdür (Hatiboğlu, 1979: 42). Vecihe Hatiboğlu'na göre, M.Ö. 1700 yıllarında *Guz*'lar Akad'ları devirerek, Babil'de III. Babil hanedanını kurmuşlardır. Akad'lar *Guz*'lara *Kas*'lar ya da *Kaşu*'lar diyorlardı. Bu bakımdan *Guz* sözcüğünden çok *Kas* sözcüğü yerleşmişti. Ancak Araplar ve Farslar daha sonra *Guz* sözcüğünü *Oğuz* sözcüğü karşılığı olarak günümüze kadar kullanmışlardır (Hatiboğlu, 1979: 52).

Guz ile *Oğuz* adının aynı olduğunu tarihi kayıtlar da desteklemektedir: Oğuzlar; Rus yıllıklarında *Tork*, *Torki*, *Turki*, *Toruku* (Türk), nadiren *Torkmen* (Türkmen); Bizans kaynaklarında *Uz*, Arap kaynaklarında *Guz* adıyla anılmışlardır (Uydu Yücel, 2015: 385). Örneğin; 9. yüzyılda yaşayan İbn Vazih el-Yakubi, şöyle demektedir: "*Türkistan ve Türkler, birkaç cinse ve memlekete ayrılır. Bunlar, Karluklar, Tokuz-Guzlar, Türgeşler, Kimaklar ve Guzlar'dır*" (Agacanova, 2015: 197). İdrisi'nin *Kitap Rucar* adlı eserine göre 10. yüzyılda Oğuzlar iki siyasi merkezde yoğunlaşmışlardı: Eski Guzeli ve Yeni Guzeli (Agacanova, 2015: 198-199). 10. yüzyıl coğrafyacıları tarafından Oğuzlardan dolayı *Guz Bozkır* denilen geniş bozkır, 11. yüzyılda meydana gelen kavmi değişiklikler sonucu Kıpçaklara nispetle *Deşt-i Kıpçak* olarak adlandırılmıştı (Barthold, 2004: 102). Böylece *Guz/Kuz/Kaz* adlarının Oğuzlarla/Türklerle ilgili olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Nasıl ki antik dönemde kendi bölgelerinin (Doğu Avrupa) tarihini bilen ve İskitler'i tanıyan batılı yazarlar Orta Asya-Avrasya coğrafyasından sonradan gelenleri de İskit diye adlandırmışlarsa, anlaşılan kendi

bölgelerinin (Mezopotamya) tarihini bilen ve Kut'ları/Kas'ları tanıyan Arap-Fars coğrafyacıları/tarihçileri de Orta Asya-Avrasya coğrafyasındaki Oğuzlar'ı/Türkler'i Guz/Kuz diye adlandırmışlardır.

Burada *Kut*'lar ve *Kuz*'lar/*Kas*'lar'ın Orta Asya'dan göç ettikleri M.Ö. 2500 ve M.Ö. 1700 yılları üzerinde durmak gerekir. Çünkü bu tarihler Orta Asya Türk tarihi için oldukça önemli dönüm noktaları arasında yer almaktadır. Şimdi bu tarihleri daha yakından inceleyelim: Kuzey Asya'dan göç ederek, M.Ö. 2500 yıllarında *Gud*'lar (*Kut*'lar), M.Ö. 1700 yıllarında *Kas*'lar (*Guz*'lar) Mezopotamya bölgesinde egemenlik kurmuşlardır. *Gud*'lar (*Kut*'lar) bu yörelerde yaşamlarını sürdürürken, kendilerinden yaklaşık beş yüz yıl sonra gelen *Guz*'larla (*Kas*'larla) aynı kavimdiler (Hatiboğlu, 1979: 32-33). Türklerle bağlantılı görülen kavimlerden birisi olan *Kutlar* başlangıçta, prehistorik çağda Hazar Denizi'nin güneydoğusu ile Ögüz Irmağı arasındaki bir bölgede, Türkistan'da yaşıyorlardı. M.Ö. 2500-M.Ö. 2400 yıllarında *Kutlar* Hazar Denizi boyunca batıya doğru harekete geçmişler, sonra da güneybatıya göç etmişler, böylece Zagros dağlık bölgesi çevresine yerleşmişlerdir (Durmuş, 2018: 187). Orta Asya'da Afanasyevo Kültürü, M.Ö. 2500-1700 yıllarında Minusinsk bölgesinde ve Andronovo Kültürü de aynı bölgede M.Ö. 1700-1200 yılları arasında görülmüştür. Bu kültürlerde görülen *brakisefal savaşı beyaz ırk* Türk soyunun atasıydı ve Taş Devri'nin ilk çağlarından beri Altaylar-Sayan dağlarının güneybatı bölgesinde (Minusinsk-Tuva-Abakan bozkırları) yaşamakta idi (Kafesoğlu, 2012: 49). Orta Asya'da bu devre ait yazılı kaynaklar neredeyse yoktur, ancak arkeolojik araştırmalar bu döneme ışık tutmaktadır. Büyük olasılıkla, Orta Asya'da, Güney Sibirya bölgesinde M.Ö. 2500 yıllarında ortaya çıkan Afanasyevo Kültürü'nün temsilcileri oldukça güçlenerek yeni bir kültürün, belki de bir devletin temelini atmış, Türk tarihinde sonraki dönemlerde her devlet kuruluşunda benzerleri görüldüğü gibi, diğer halkları itikleyerek bir göç dalgasına (Kavimler göçü) neden olmuştur. *Kut*'ların Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etmeleri bununla ilgilidir. Aynı şekilde, büyük olasılıkla, Orta Asya'da, Güney Sibirya bölgesinde M.Ö. 1700 yıllarında Afanasyevo Kültürü'nün sahneden çekilerek Andronovo Kültürü'nün temsilcileri oldukça güçlenerek yeni bir kültürün, belki de bir devletin temelini atmış, diğer halkları sürükleyerek bir göç hareketine neden olmuştur. *Kuz*'ların/*Kas*'ların Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etmeleri bununla ilgilidir. Orta Asya'da tarihin erken devirlerinde gerçekleşen bu türlü göç hareketleri ve iklimsel koşullar sonucunda bazı Türk toplulukları iklim olarak daha uygun olan Ön Asya-Mezopotamya bölgesine göç ederek burada *Gud* (*Kut*) hanedanını, *Kas* (*Guz*) hanedanını ve diğer Orta Asya kökenli hanedanları kurmuş olabilirler. Dolayısıyla *Kut*'ların ve *Kuz*'ların/*Kas*'ların Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etmeleri M.Ö. 2500 yıllarında Afanasyevo ve M.Ö. 1700 yıllarında Andronovo kültürlerinin ortaya çıkışları ve bir göç hareketine neden oluşlarıyla ilgili görünmektedir. Nasıl ki sonradan çeşitli tarihlerde Çin'in kuzeyine, Hindistan'ın kuzeyine, İran'a, Kafkasya'nın kuzeyine, Anadolu-Azerbaycan bölgesine ve Doğu Avrupa'ya Türk göçleri dalga dalga olarak gerçekleşmişse, benzer bir durum tarihin erken devirlerinde ve sonraki devirlerde Mezopotamya için de geçerli olmuştur. Ancak tıpkı Çin, Doğu Avrupa ve Hindistan'da olduğu gibi Mezopotamya'da da bu Türk toplulukları yerli halklar içinde zamanla erimişlerdir, onlardan sadece bazı izler kalmıştır.

Sonraki dönemlerde de Mezopotamya bölgesine Türk göçleri olmuştur: Ortadoğu'da Türk askeri nüfusunun çok artması sonucunda Abbasi halifesi Mutasım (796-842) tarafından *Samerra* kenti kurulmuştur. Zamanla bu Türkler nüfuzlarını daha da arttırarak devletin kontrolünü ellerine almışlardır. Bu askeri Türk nüfuzu Selçuklular'ın gelişine kadar devam etmiştir (Şeşen, 2017: 18).

Guzlar/Kuzlar/Kazlar, Mezopotamya'ya dışarıdan, büyük olasılıkla, tarihte benzerleri birçok kez görüldüğü gibi, Orta Asya içlerinden gelmişlerdir. Bu topluluğun önemli bir kısmının anayurt Orta Asya-Avrasya bölgesinde kaldığı, bir kısmının ise yazılı kaynaklara yansıdığı şekilde Mezopotamya bölgesine göç ettikleri düşünülebilir.

Mezopotamya'ya dışarıdan, büyük olasılıkla Orta Asya-Avrasya coğrafyasından gelerek Mezopotamya'da egemenlik kurarak Sümer mirasını sürdüren, M.Ö. 2500'lü yıllarda bölgede egemenlik kuran *Gud'lar/Kut'lar* ile M.Ö. 1700 yıllarında bölgede egemenlik kuran *Guz'lar/Kas'lar* ve onların anayurt Orta Asya-Avrasya coğrafyasında kalan önemli bölümü, büyük olasılıkla, *İskit/Sakaların* ve onların torunları olan *Oğuzların* atalarıdır. *Guz/Kuz/Kaz* adının ve hatıralarının tarihi süreç içerisinde *İskitler/Sakalar* ve *Oğuzlarda*, çeşitli Türk topluluklarında devam ettiği görülmektedir.

Tarihin erken devirlerinde *Guz/Kuz/Kaz* kavim adının Türklerle ilişkilendirilmesi sonraki dönemlerde de devam etmiştir:

Asur kaynaklarında *İskitler*'in adı ilk kez Mısır fatihi olan Asur imparatoru Asarhaddon'un (M.Ö. 680-M.Ö. 668) devrine ait belgede geçmektedir. Bu belgede, *Gimirrai*'lerden ve *Aşguzai*'lerden bahsedilmiştir. Çivi yazılı metinlerde geçen bu kavimlerden *Gimirrai*'lerin Kimmerler ve *Aşguzai*'lerin de *İskitler* olduğu kabul edilmektedir. Bu belgeye göre, Asur imparatoru Asarhaddon, devletin kuzey ve kuzeydoğu sınırlarını tehdit eden Kimmer ve Mannalar'ın saldırılarını önlemek için *İskit* hükümdarı Bartatua ile anlaşmak yolunu seçmiş ve ona kızını vererek, *İskitler*'in bu kavimlere karşı savaşmasını sağlamıştı (Durmuş, 2017: 43). Böylece benzerleri Türk tarihinde çokça görülen Asur-*İskit* devletleri arasında evlilik müttefikliğinin kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Asurlar'ın *İskitler*'i iyi tanıdığı, haklarında verdiği bilgilerin yakın gözlemlere dayanan birinci elden tarih kaynak olduğu anlaşılmaktadır.

İskit-Sakalar'ın adı, Fars kaynaklarında *Saka*, Yunan kaynaklarında *Skit(ai)*, Asur kaynaklarında *Askuz(ai)/İskuz(ai)*, Urartu kaynaklarında *İşkigulu* olarak geçmektedir (Ercilasun, 2004: 43). Asur kaynaklarında geçen *Askuz/İskuz* adı *Oğuz* adının en eski biçimi olmalıdır. Bu isimlerde bulunan *Kuz*, *Oğuz* (*Guz*); *As*, *Tas/Taş* (Dış); *İs*, *İç* anlamında olabilir. Bu durumda, *Askuz* (*Taş/Dış Kuz/Oğuz*), *İskuz* (*İç Kuz/Oğuz*) birçok Türk topluluklarında ve Dede Korkut'ta görülen iç-dış şeklindeki ikili yapılanmanın bir yansıması olabilir. Bu ikili yapılanma tarihi süreç içerisinde en büyüğünden en küçüğüne kadar birçok Türk boyunda ve onun alt dallarındaki kollarında da görülmektedir.

İskitler'in gelenek ve görenekleri hakkında en önemli bilgileri bizzat *İskit* ülkesini dolaşmış olan antik yazarlar, Herodotos ve Hippokrates vermiştir. *İskitler*'in bu gelenek ve görenekleri aynen Hunlar ve Göktürkler'de de devam etmiştir. *İskitler*'in yaşam tarzı Hunlar'dan başlamak üzere, daha sonraki Türk

topluluklarının hayat tarzıyla çok büyük bir benzerlik göstermektedir (Durmuş, 2017: 133-134).

Guz/Kuz/Kaz adının çok eski bir kökten geldiği, bu eski Türk topluluğunun bir kısmının, Anadolu-Azerbaycan-Mezopotamya bölgesine göç edenlerin adlarının ve hatıralarının bu bölgedeki tarihi kaynaklara yansıdığı, bu eski Türk topluluğunun anayurt Orta Asya-Avrasya’da kalanlarının adlarının ve hatıralarının, ortak hafızalarında, sözlü kültürlerinde, başta Dede Korkut olmak üzere Türklerin binlerce yıllık yaşamlarını yansıtan ortak hafızalarında korunduğu anlaşılmaktadır. Türklerde, Türk sözlü kültüründe ve bunun bir yansıması olarak Dede Korkut’ta eskiden gelen *Kaz* (*Kaz, Kazılık, Kazar, Kazak, Kazan*) unsuru bulunmaktadır. Tarihin derinliklerinden gelen bu *Kaz* unsuru yukarıda belirttiğimiz Türk tarihinin eski devirlerinin bir kalıntısıdır.

Büyük olasılıkla, tarihin derinliklerinde Orta Asya bölgesinde, Hazar-Baykal arasında, Türk milletinin ve kültürünün şekillenmeye başladığı en eski Türk toplulukları, destani-efsanevi adıyla *Kaz/Kuz (Gaz/Guz)*, tarihi süreç içerisinde bir taraftan Asya’nın doğusuna Çin’in kuzeyine, diğer taraftan ise Hazar’ın batısına Karadeniz’in kuzeyine doğru yayılmış, bu yüzlerce, binlerce yıllık yayılma sürecinde, etkileşim ve karışmalar da olmuş, Türk dilinde değişiklikler de ortaya çıkmış, Türk anlatıları ve destanları da şekillenmiş ve evrimleşmiş, Türk dilinde “r” ve “z”li ayırım belirginleşmiş, böylece bu topluluklardan *Kuz/Oguz*’lar ve *Kur/Ogur*’lar gibi büyük kütleler ortaya çıkmıştır. Bu toplulukların nüfusunun ve bölünmelerin artmasıyla, yeni gruplar ortaya çıkmış, bunlar Karadeniz’in kuzeyinden Çin’e kadar uzanan Türk topluluklarının temelini oluştururken, bunların anlatıları da sonraki Türk anlatılarının temelini oluşturmuştur. Bu en eski Türk kütlesinden gelen eski Türk destanları, anlatıları, türlü folklor ürünleri de Türk göçleriyle birlikte, Türk dilindeki değişime paralel bir şekilde, yeni tarihi olaylarla birlikte, yeni yurtlara uyum sağlayarak, varyantlaşmış ve mahallileşmiştir. Türk tarihinde, şecerelerinde, Oğuznamelerde, destanlarında ve anlatılarında görülen; Oğuz, Ogur, Guz, Oğuz Han, Kara Han, Karlı Han, Kür/Gür Han, Küz/Güz Han, Kün/Gün Han, Ögürcik Alp, Korkut/Gorkut, Kazan, Köroğlu/Göroğlu, Gor Padişahı, Askuz, İskuz, Kun/Hun, Kanlı/Kanlı, Kangar/Kenger, Gur, Uygur, Karluk, Kara Türgiş, Kara Hanlı, Kırgız, Kırk Kız, Kaz, Kazar (Hazar) Denizi, Kazar (Hazar), Kazak, Kazgurt, Kazılık Dağı, Kazılık Koca vb.nin tarihi en alt tabakaları, bu adların köklerinde yer alan *Kaz-Kız-Koz-Kuz-Kar-Kır-Kor-Kur/Gaz-Gız-Goz-Guz-Gar-Gır-Gor-Gur* sözcükleri, hep bu Milattan Önceki birkaç binli yıllara uzanan en eski Türk toplulukları ve onların oluşum, şekillenme ve gelişim süreçleriyle ilgilidir. Bu nedenle bu unsurların en eski alt tabakaları, tarihin derinliklerine, binlerce yıl öncesine uzanmaktadır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu’ndaki *Kazılık Koca*’nın adı Dede Korkut’taki *Kazan*’ın adı alt tabakada aynı döneme aittir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu’nun tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi için Dede Korkut’taki *Kazan*’ın adı üzerinde durmak gerekir:

Dede Korkut’taki *Kazan* adı *Kaz Han* demektir ve “*Kazların Hanı*” anlamındadır:

Eski Türk tarihi, mitolojisi, destanları konusunda önemli eserleri ve çalışmalarıyla bilinen, bu alanda öncü kişilerden biri olan Bahaeddin Ögel'e göre, Türklerin, hükümdar karşılığı olarak kullandıkları en eski unvan *Kan (Han)* olmalıdır. *Kağan* unvanı, Gök-Türklerden önce Avar hükümdarlarının kullandıkları bir unvandı. 552 yılında Avar Devleti'ni yıkarak onların miraslarına konan Gök-Türkler, Avarların hükümdarlık unvanlarını da almışlardı. Gök-Türk hükümdarlarının resmi unvanları *Kağan* olsa da Eski Türk Yazıtları'nda, Kağan yerine sık sık *Han* unvanının kullanıldığı da görülmektedir. Tonyukuk Yazıtı'nda Han unvanına daha çok rastlanmaktadır, bu yazıtta İl-Teriş Kağan'a da çoğu zaman *Kan*, yani Han denmiştir (Ögel, 1971b: 62-63). Yani *Kan (Han)* unvanı Türklerin eski dönemlerden beri kullandıkları bir unvandır.

Bizce Dede Korkut'taki *Kazan* adı *Kaz Han* demektir ve “*Kazların Hanı*” anlamındadır. Tarihi süreç içerisinde *Kaz Han* adı zamanla *Kazan*'a dönüşmüştür.

Mireli Seyidov, 5.-6. yüzyıllara ait Ermenice bir kaynakta Gor ve Gazan adlı iki devletli ve büyük ordulu kardeşin adının geçtiğini belirtmiştir (Seyidov, 1989: 124'ten aktaran Duymaz, 1997: 35). G. Geybullayev, Dede Korkut'taki Kazan Han'ın 5. yüzyılda Albanya'ya gelen Kazan adlı bir el beyinin olabileceğini ileri sürmüştür (Geybullayev, 1994: 181'den aktaran İslamzade, 2011: 118). Mireli Seyidov'un ve sonrasında G. Geybullayev'in bu tespitleri oldukça değerlidir. Çünkü buradaki Gazan, Dede Korkut'taki Kazan tipinin tarihi alt tabakası ile ilgilidir. Dikkat edilirse eski tarihi kaynaklara doğru gidildikçe *Salur Kazan* adının yerini *Kazan* adı almaktadır. Bu durum, önce *Kazan* adının, sonra da *Salur Kazan* adının ortaya çıkmış olmasının bir yansımasıdır. Buradaki *Gor* adı da aynı zamanda *Köroğlu Destanı*'nın tarihi alt yapısı ile ilgilidir. *Gor* ve *Gazan* iki kardeştir ki, *Köroğlu* ve *Kazan* karakterlerinin tarihi alt katmanları arasındaki bu yakınlık, iki büyük Türk destanı olan *Dede Korkut Boyları* ile *Köroğlu Kolları*'nın kardeşliğine ve ortak tarihi köklerine de işaret etmektedir. Bu bölgede *Kor* ve *Kazan* adlarının tarihi alt yapısı, tarihin derinliklerinden gelen en alt tabakadan sonra, İskitler/Sakalar ve sonrasında Avrupa Hunları, Ogurlar/Bulgarlar, Hazarlar, Batı Gök-Türkleri ile ilgilidir. 5.-6. yüzyıla ait Ermenice bir kaynakta Gazan adının geçmesi oldukça makuldur.

Bulgar-Tatar epik geleneğine ait olan *Şan Kızı Destanı*'nda, Kazan Han, Hun halkının kurtarıcısı, soyun yeniden oluşumunda katkısı olan bahadır (alp) olarak tasvir edilmektedir. Destanın “*Hon halkı nasıl yenilendi*” bölümünde, Kazan'ın annesi tarafından bir kazana koyularak çaya atılması ve bununla onun soyunu tüketen düşmandan korunması, soyuna uygun olarak ona *Kazan* adı verilmesi, sonunda düşmanla savaşarak Hon (Hun) halkını kurtarması yüksek poetik düzeyde tasvir edilmiştir (Hacıyev, 2005: 163-166'dan aktaran İslamzade, 2011: 116).

Avrupa Hunları kalıntıları ile çeşitli Türk topluluklarının karışmasıyla oluşan Bulgar-Tatar Türklerinin epik geleneğine ait *Şan Kızı Destanı*'nda da Kazan Han, Hun halkının kurtarıcısı olarak geçmektedir. Böylece Kazan adının Karadeniz'in kuzeyinde, Kafkasya'nın kuzeyinde, Hazar Denizi çevresinde, Orta Asya'da eski dönemlere uzanan hatıralara sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Tarihi süreç içerisinde Hazar-Baykal arasındaki tarihi Türk anayurdundan çıkan, Orta Asya'dan batıya doğru akan Türk kavimleri; bu bölgede yaşayan, devlet

kuran, bu bölgede yayılan Türk kavimleri; Kimmer, İskit/Saka, Hun, Avrupa Hun, Ogur, Bulgar, Avar, Batı Göktürk, Hazar, Oğuz, Peçenek, Kıpçak gibi Türk toplulukları bir taraftan Karadeniz'in kuzeyinden batıya ilerlerken, bir taraftan da Kafkasya üzerinden Anadolu ve Ön Asya'ya akınlar düzenliyorlardı. Bu nedenle bu hatıraların bu bölgeye komşu olan Ermeni kaynaklarında ve bu bölgede yaşayan Bulgar-Tatarların destanlarında yer alması son derece doğaldır.

Dede Korkut'taki *Kazan*, Oğuzların efsanevi hükümdarı *Oğuz Han*'dır:

Öncelikle *Kuz/Oguz* ile *Kur/Ogur* ayrımı hakkında bilgiler verelim:

Eski Türk tarihi konusunda değerli çalışmaları olan Zeki Velidi Togan'a göre, *Ogur*, *Yugur*, *Uygur* adları aynı sözcüğün çeşitli şekillerinden ibarettir. İran destanının Asadi Tusi tarafından aktarılan eski bir rivayetinde ilk Türk hükümdarının adı *Yugur Khakanı* olarak geçmiştir ve Türkler yerine Uygurlar belirtilmiştir. Oğuz destanında Oğuz Han'ın, Hindistan seferinden dönerken, *Gur*'lar memleketine geldikten sonra Doğu Avrupa'ya Bulgar ülkesine hareket ettiği, seferden döndükten sonra Uygurların reisinin de kendisini Semerkand'da karşıladığı belirtilmiştir. Yani *Gur* ile *Uygur* aynı zamanda varmış ve Uygurlar Oğuz Han'ın seferine iştirak ettirilmeyip memleketin korunmasıyla görevlendirilmişler. Fakat Afganistan'da, bütün İslam devrinde Fars dilinin başka bir şivesini konuştuğu görülen bu kavim, rivayetlere göre aslen Türk'tür. Bunu Mes'udi söylemiştir. Bu *Gur*'ların, en eski zamanlarda Çin sınırından kalkıp gelerek bugünkü Gur dağları bölgesinde yerleşmiş olduklarına dair rivayetler vardır (Togan, 1981: 148). Zeki Velidi Togan'ın burada belirttiği görüşleri tarihi kaynaklar da desteklemektedir: Çin kaynaklarında *Hun-Gurat-Uysun-Kenger/Kang-kü* gibi dört önemli halk arasında soy birliği vurgulanmaktadır (De Groot ve Asena, 2011: 90). Çin kaynağı Şi Ki (y.M.Ö. 97)'de bulunan Çang Kien'in Türkistan Raporu (M.Ö. 123)'nda şöyle demektedir: “*Büyük Guratya bir göçebe devletidir; halkı hayvanlarını takiben konar göçerdir. Hunlarla aynı kökten/ırktandır ... Guratlar evvelce Tun-hong ile Ki-lien/Tanrı (Dağları) arasında kalan bölgede oturuyorlardı; Hunlara yenildikten sonra ülkelerini Van üzerinden terk ederek batıya göçtüler; orada Ta-ha'ya saldırdılar ve onları egemenlikleri altına soktular. Onların başkenti Ui (Ur) Irmağı'nın kuzeyindeydi. Guratların küçük bir kısmı eski yurtlarını terk etmeyerek Nan Dağları'nda (Kansu'da) kaldı ki, Kiyonglar onlara Küçük Gurat'lar diyorlardı*” (De Groot ve Asena, 2011: 226). Hunlara (Xiongnu-Hsiungnu) yenildikten sonra göç eden Guratların yeni toprakları bugünkü Özbekistan'dan başlayarak Afganistan'ın kuzey bölgelerine, Kunduz'a kadar yayılıyordu (De Groot ve Asena, 2011: 269).

Zeki Velidi Togan'a göre, Selçuklular zamanından kalan kayıtlarda Kıpçak ve Kanglı'lara *Yugur oğulları* denilmiştir. Her halde en eski zamanlarda *Yugur* adı Kıpçak, Kanglı, Kimak (Yemek) Türklerine verilmiştir. Ogurların ihtimal Hunlarla birlikte, olasıdır ki daha önce Doğu Avrupa'ya gelenlerinin bir kısmı adlarına bakılırsa, *z* yerine *r* telaffuz eden bir kavim olarak görülmektedirler. Bunların *Kutrigur*, *Otrigur* gibi kabile adları Tokuzugur, Otuzoğuz olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte *Beşgur* (Başgur), *Belgur* (Bulgar) ve *Onogur* kavimleri de mevcut olmuştur. Bu son isim bugünkü Macarların diğer bir adıdır. Ayrıca *Ugur* (Yugur, Yura) adları, Ural kavimlerinin bir kısmı olup Finlerle birlikte *Fin-Ugur* zümresini oluşturan *Ugur* kavimlerinin adı olarak

kullanılmaktadır ki, bu da bu *Ugur* kavimleri üzerinde egemenlik kuran bir Türk *Ugur* kavminin adından gelmektedir. *Oğuz* bir fütuhat devri ile bağlı isim ise, *Ogur* daha önce genel teşekkülün mevcut olmadığı devirlerdeki yayılmalar çağında kullanılan bir isim olabilir. Herhalde *Ogur* ya da *Yugur* adı sonradan Uygur, Oğuz, Kıpçak, Kanglı gibi kavimlerin genel bir adı olmuştur (Togan, 1981: 148-149). Zeki Velidi Togan, antik dönem Grek yazarlarının eserlerinde geçen kabile adlarının pek çoğunun Türk uruğ adlarından oluştuğunu söyleyerek; *Oxianoi*'yi *Oğuz*; *Kotier (Kasir)*'i *Khazar*; *Khun* (Doğu Avrupa'da) ve *Phun* (Orta Asya'da)'u *Kun (Hun)*; *Kasia*'yı *Kaz* ile eşleştirmiştir (Togan, 1981: 40-41).

Proto-Türkler, Altay-Sayan Dağları güneybatısındaki (Tuva-Minusinsk-Abakan bozkırları) anayurt sahasından, doğuda Çin'in kuzeyine Ordos'a doğru, batıda güney Rusya'ya Volga'ya, Karadeniz'in kuzeyindeki düzlüklere doğru, iki kısma ayrılmışlar ve güneybatıda da Asya'nın kuzeybatısına doğru yönelmişlerdi. Bu coğrafi ayrılığın Türkçe'de bazı değişikliklerin meydana gelerek lehçelerin doğmasına yol açtığı düşünülmektedir. Gyula Nemeth'in tespit ettiği iki büyük Türkçe lehçesinin (biri y'li Doğu Türkçesi, diğeri s'li Saha/Yakut-Çuvaş lehçesi) bu dönemde ortaya çıktığı, Saha/Yakut-Çuvaşların bir süre birlikte yaşadıkları sonra Saha/Yakutların bugünkü yurtları olan Kuzeydoğu Asya'ya geçtikleri, Çuvaşların da Ural Dağları'nın eteklerine geldikleri düşünülmektedir. Sonrasında Türkçe'de ikinci büyük farklılaşma (z ve r seslerinde) meydana gelmiştir. Doğu Türkleri (Hun, Gök-Türk, Uygur, Hazar, Peçenek Oğuz) *z'li Türkçe*, Batı Türkleri (Ogur, Bulgar, Çuvaş) *r'li Türkçe* konuşmuşlardır. Bu ayrılma 3. yüzyılda artık tamamlanarak gerçekleşmişti (Kafesoğlu, 2012: 52). Ogurlar, Oğuzların kardeşleri olup, birbirlerinden erken devirlerde, en geç M.Ö. 3. yüzyıldan önceleri ayrıldıkları, dolayısıyla da dillerinde bazı fonetik değişmelerin meydana geldiği düşünülmektedir. En açık fark ana Türkçe'deki "z" sesinin Ogur lehçesinde "r"ye çevrilmiş olmasıdır (Kafesoğlu, 2012: 191).

En geç Milattan Önce 3. yüzyılda Oğuz ve Ogur olarak iki ana kütleye ayrılan Batı Türkleri'nin dillerinde de tarihi süreç içerisinde farklılıklar ortaya çıkmış, Milattan Sonraki 3. yüzyıla kadar süren birkaç yüz yıllık süreçte ise bu Türk topluluklarının dillerindeki farklılaşma (r ve z'li ayrım) artık tamamlanmıştı. Geçmişte Oğuzlar bir arada iken zamanla iki kesime ayrılmış, dillerindeki farklılaşma ile birlikte Orta Asya'da kalanlar *Oguz/Guz/Kuz*, Doğu Avrupa, Karadeniz'in kuzeyi ve Balkanlar'a göç edenler ise *Ogur/Gur/Kur* adı ile anılmışlardır. Aslında bu ayrım bizim için çok önemlidir. Çünkü, Oğuz ve Ogur boyları arasındaki tarih, edebiyat ve folklor karşılaştırmaları, bunların tarihi kökenini tespit etme konusunda bir ışık tutabilir.

Milattan Önceki dönemlerde Oğuzlar'la ortak kökten ayrılan Ogurlar'daki *Şan Kızı Destanı*'nda Kazan'ın önemli bir yere sahip oluşu, Kazan tipinin Milattan Önceki dönemlere uzanan bir alt yapısı olduğunu göstermektedir. Hatta Ogurların/Bulgarların günümüzdeki torunları olan İtil Tatarlarının başkentinin *Kazan* adını taşıyor oluşu da bununla ilgili olabilir. Hatta İtil Tatarları'nın başkenti Kazan'ın adı "*büyük tencere*" anlamındaki kazan ile ilgili olsa bile, Dede Korkut'taki Kazan'ın adını "*büyük tencere*" olan kazan ile ilişkilendiren rivayetleri düşündüğümüzde, yine arada bir ilişki olabilir.

Korkutbilimde öncü çalışmaları bulunan Muharrem Ergin'e göre, Kazan Bey, Dede Korkut Hikâyeleri'nin başkahramanıdır. Vatikan nüshasının *Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayri* başlığını taşıması da bundandır (Ergin, 1989: 23-24). Faruk Sümer'e göre, Oğuz Eli'nde iktidar Bayındır Han'ın beylerbeyisi Salur Kazan'ın elindedir. Bütün beyler kendisine tabiidir (Sümer, 1959: 426). Faruk Sümer'e göre, Salur Kazan Beğ, kendi kavmi üzerinde unutulmaz hatıralar bırakmıştır. Türkmenlerin her yerde ataları arasında hiç unutmadıkları iki şahsiyetten biri Dede Korkut, biri Salur Kazan'dır (Sümer, 1972: 398). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan 12 hikâyeden 9'unda Salur Kazan ve arkadaşlarının adı geçmektedir. Salur Kazan ve arkadaşlarının adının geçtiği 9 boyun ana kahramanı Salur Kazan'dır. Vatikan yazmasının adının *Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayri* adını taşıması, bu nüshayı hazırlayan kişinin de eseri Kazan Bey ve arkadaşlarının hikâyesi olarak kabul ettiğini göstermektedir (Ercilasun, 2002: 24). Ali Duymaz'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ve İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da Salur Kazan asıl kahramandır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan'ın verdiği toylarla başlamaktadır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un adları Salur Kazan'ın adı ile anılmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan nüshasının başlığı bile Salur Kazan'ın adını taşımaktadır: *Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayri* (Duymaz, 1996: 49).

Türkolojinin önde gelen isimlerinden biri olan Vasiliy Vladimiroviç Barthold, Dede Korkut Destanları'nı *Büyük Oğuzname* olarak nitelendirmiştir (Konratbayev, 2000: 157). Türk tarihi ve edebiyatı araştırmalarında öncü kişilerden biri olan Fuad Köprülü'ye göre, diğer birçok millet gibi, Oğuz Türklerinin de başlangıcı bilinmeyen bir zamandan beri Milli destanları mevcut olup, çok büyük bir olasılıkla daha İslamiyet'in ortaya çıkışından önce zapt ve tespit edilmiş olan bu destana sonraları, Oğuzlar'a ait olduğu için *Oğuz-Name* demişlerdir (Köprülü, 1976: 247-248). Fuad Köprülü'ye göre, Dede Korkut Kitabı, asıl *Oğuz-Name*'nin tamamı değilse bile, herhalde pek önemli ve esas bir bölümüdür (Köprülü, 1976: 250-251) Türk halkbilimi ve eski Türk inanışları konusunda değerli eserleri ve çalışmalarıyla bilinen Abdülkadir İnan, Dede Korkut Kitabı'ndaki 12 hikâyenin eski bir Oğuz destanının 12 epizodundan başka bir şey olmadığını ifade ederek, büyük Türk destanının, Hun devrinde Alp Er Tonga, Kök Türk-Oğuz devrinde Oğuz Kağan, Bayındır boyuna mensup Akkoyunlular devrinde Bayındır Han adı çevresinde toplandığını dile getirmiştir (İnan, 1954: 193'ten aktaran Erdem, 1998: 323)

Muharrem Ergin'e göre, "Gerek Dede Korkut Kitabının iç yapısı ve hikâyelerin şekil ve muhtevası, gerekse tarihi deliller ve çeşitli Oğuz rivayetleri bu hikâyelerin, eskiden oluşmuş büyük bir Oğuz destanından ayrılan, yeni yeni unsurlar eklenerek zamanla bağımsız hale gelen parçalar olduğunu göstermektedir" (Ergin, 1989: 30). Muharrem Ergin'e göre, "Dede Korkut tarihi kayıtlarla varlığını bildiğimiz, fakat ele geçmemiş olan asıl büyük, manzum ve tam bir Oğuz destanından ayrılmış ve hikâyeleşmeğe yönelmiş büyük destan parçalarından ibarettir" (Ergin, 2017: 10). Melek Erdem'e göre, *Oğuzname*

esasına dayalı Dede Korkut Destanları, yakın tarihe bakıldığında, Oğuzların henüz farklı sınırlara sahip olmadıkları zaman dilimi içinde, bütün Oğuz Türklerinin ortak sözlü geleneğinin bir ürünü, uzak tarihe bakıldığında ise bütün Türk boylarının müşterek destanlarıdır (Erdem, 1998: 324). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Dede Korkut Kitabı, daha kapsamlı bir eser olan *Oğuzname*'nin bir parçasıdır (Ercilasun, 2019: 7).

Eski büyük Türk destanı *Oğuzname*, yani bir diğer söyleyişle *Kuzname*, sözlü tarihten destanlaşmış, geniş bozkırlarda Türk boyları arasında yüzlerce yıl boyunca ozanlar/Korkutçular tarafından anlatılmış, ancak *Manas Destanı* veya *Şehname* gibi oldukça büyük ve hacimli tek bir destan olduğu dönemde maalesef yazıya geçirilememiş, tarihi süreç içerisinde hikâyeleşmeye başladığı ve birçok ayrı destan parçaları haline geldiği, hatta birçok kısmı başka destanlara dahil olduğu bir sürede, deyim yerindeyse unutulmaya yüz tuttuğu ve sönükleşmeye başladığı bir sırada, nihayet bir kişi veya kişiler tarafından yazıya geçirilerek Dede Korkut Kitabı ortaya çıkmıştır.

Bizce, Dede Korkut'taki *Kazan*, Oğuzların efsanevi hükümdarı *Oğuz Han*'dir. Dede Korkut'taki *Kazan* adı *Kaz Han* demektir ve "*Kazların Hanı*" anlamındadır. Tarihi süreç içerisinde *Kaz Han* adı zamanla *Kazan*'a dönüşmüştür. *Oğuz Han*, yani en eski söylenişiyile *Guz/Kuz Han* adı ise "*Oğuzların Hanı*", yani en eski söylenişiyile "*Guzların/Kuzların Hanı*" demektir. *Kazlar* ile *Kuzlar* aynı topluluktur. *Kaz Han* (Kazan) ile *Kuz Han* (Oğuz Han) aynı adın tarihi süreç içerisinde farklılaşmış iki ayrı varyantıdır. Tarihi süreç içerisinde *Kazlar*; *Kazlar* ve *Kuzlar* olarak ikiye ayrılmıştır. *Kazlar*'dan zamanla *Kazarlar* (*Hazarlar*), *Kuzlar*'dan zamanla *Oguzlar/Ogurlar* ortaya çıkmıştır. *Kaz Han* adı ve destanı (*Oğuzname*) da *Kaz Han/Kazan* ve *Kuz Han/Oğuz Han* olarak iki farklı varyant haline gelmiştir. Daha sonraki süreçte ise *Kuzlar*; *Kuzlar/Guzlar/Oguzlar* ve *Kurlar/Gurlar/Ogurlar* olarak ikiye ayrılmıştır. *Kuzlar*'dan zamanla *Oguzlar*, *Kurlar*'dan zamanla *Ogurlar* (Bulgarlar/Tatarlar) ortaya çıkmıştır. Bu ayırım, Türkçe'de de "*r ve z'li ayırım*" olarak bilinmektedir ve tarihi olarak birçok araştırmacı tarafından dile getirilerek kanıtlanmıştır. Bu nedenle *Kazan* adının hatıraları *Oguzlar*la birlikte *Ogurlarda* (Bulgarlar/Tatarlar) da bilinmektedir. İtil Tatarlarının (İtil Bulgarları) başkenti *Kazan*'dır. *Şan Kızı Destanı*'nin büyük kahramanlarından biri *Kazan*'dır.

Reşideddin *Oğuznamesi* (*Camiu't-Tevarih*)'nde, *Oğuz Han*, "*Ben bir otağda doğduğum için adımı Oğur koymak gerekir*" (Togan, 1982: 18) diyerek kendi adını kendisi koymuştur. Burada *Oğuz Han*'ın kendi adını *Oğur Han* olarak belirtmesi, *Oğuz Han*'ın Türkçe'de gerçekleşen "*r ve z'li ayırım*"dan önceki bir zamana, yani *Ogur-Oguz* ayırımından önceye ait olduğunu gösteren unsurlardan biridir. *Oğuz Han*, aynı zamanda destanda kendi adını söylediği şekilde *Oğur Han*'dir.

Oğuzname'deki *Oğuz Han* (*Kuz Han*)'ın ailesi Türk tarihindeki *Kaz-Kuz-Kur* (Kazar-Oguz-Ogur) arasındaki ilişkiyi de açıklamaktadır:

Reşideddin *Oğuznamesi* (*Camiu't-Tevarih*), *Nuh* Peygamber ile başlar, oğlu *Yafes* (Olçay Han), onun oğlu *Dib Yavku*, onun oğlu *Kara Han*, onun oğlu *Oğuz Han* ile devam eder: "*Olçay Han'ın paytahtı bu yerde idi. Onun Dib Yavku Han*

adında bir oğlu oldu. Dib'in manası taht ve makam, Yavku ise halkın önderi demektir. O büyük ve tanınmış bir padişahdı. Dört muteber ve şöhretli oğlu vardı: Kara-Han, Or-Han, Kür-Han ve Küz-Han. Kara-Han veliahd olduğundan babasının yerine geçip padişah oldu. Onun çok talihli ve padişahlığa layık bir oğlu dünyaya geldi” (Togan, 1982: 17).

Reşideddin Oğuznamesi (*Camii't-Tevarih*)'nde, *Oğuz Han*, *Kara Han*'ın oğlu olarak gösterilmiştir. Buradaki *Oğuz*, yani kısaca *Guz/Kuz*, *Guzlar/Kuzlar* ile ilgilidir ve *Oğuz*ların en eski atalarının bir yansımasıdır. *Oğuz Han*'ın amcalarının adları *Or-Han* (Gor/Kor Han), *Kür-Han* (Gur/Kur Han), *Küz-Han*'dır, yani kısaca *Kor*, *Kur*, *Küz*. Bu adlar *Kazlardan/Kuzlardan*, *Kuzlar/Guzlar/Oguzlar* ve *Kurlar/Gurlar/Ogurlar* gibi Türk topluluklarının ortaya çıkmasının bir yansımasıdır. Destan anlatıcıları, binlerce yıl boyunca dilden dile, kuşaktan kuşağa anlatılan bu eski hatıraları ustaları ozanlardan öğrendikleri ve hafızalarında kaldığı şekilde yansıtmaya çalışmışlardır. Bu nedenle kardeşlerin büyüklük-küçüklük sırası değişebileceği gibi, bazı kardeşler destanlarda sıkça görülen, sahneyi kalabalık göstermek amacıyla sonradan uydurulmuş da olabilir. Nitekim iki tane *Guz/Kuz*'un geçiyor oluşu da bunun bir yansıması olabilir. Burada destanın özünde tarihi gerçeklerin bazı izleri vardır: Eski Türkler'deki, *Oğuzlar*'ın atalarının bir zamanlar *Kaz/Kuz* (*Kazlar/Kuzlar*) olarak bir arada yaşadığı, sonradan bunlardan *Kazların/Kazarların* ve *Kuzların/Guzların/Oguzların* ve *Kurların/Gurların/Ogurların* ortaya çıktığıdır. İşte *Oğuzname*'de, tarihi olarak gerçekliği tespit edilebilen bu en eski Türk kavimlerinin ve Türkçe'deki değişimlerin yansımalarının yer aldığı anlaşılmaktadır. Destanlar tarihi gerçekler olmasalar da sözlü tarihin işlenmiş hali olduklarından, içlerinde bazı tarihi gerçeklerin izlerini barındırdıkları, bu nedenle bu metinlerin bazı tarihi gerçeklerin önemli ipuçlarını verebilecekleri bir kez daha anlaşılmaktadır.

Reşideddin Oğuznamesi (*Camii't-Tevarih*)'nde, “*Oğuz'dan sonra büyük oğlu Kün Han yerine geçti*” (Togan, 1982: 49). Reşideddin Oğuznamesi (*Camii't-Tevarih*)'nde, *Oğuz Han*'dan sonra tahta geçen oğlu *Kün Han*, tarihi olarak *Kunlar/Hunların* bir yansımasıdır. İskitler'den sonra *Avrupa Hunları* (*Kunları*) bu bölgede İskit/Saka mirasını devam ettirmiştir. *Avrupa Hunları* hakkında kaynaklarda çokça bilgi vardır. Örneğin; Bizanslı tarihçi İoannes Skylitzes (ö:1101'den sonra)'in *Sinopsis İstorion* adlı eserinde şöyle demektedir: “*Türkler, Kauskasus (Kafkas) Dağları'nın kuzeyinde bağımsız yaşayan hiç bir millet tarafından esir edilemeyen Hun ırkındandır*” (Özkul, 2013: 75). Böylece Reşideddin Oğuznamesi (*Camii't-Tevarih*)'ne yansıyan destani söylentilerde, tarihi olarak *Kazlar/Kuzlar*'dan *Kazların/Kazarların*, *Kuzların/Guzların/Oguzların*, *Kurların/Gurların/Ogurların* ve sonrasında da *Kunların/Hunların* ortaya çıktığının yansımalarının yer aldığı anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'ta, *Kazılık Koca* ve *Karacuk Çoban* adlarında görüldüğü gibi bazı kişiler dağların adını taşımaktadır. Eski Türklerin inanışlarında önemli bir yere sahip olan dağ kültü Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'ta üç önemli dağ vardır: *Karadağ*, *Aladağ*, *Kazılık Dağı*. Bunlardan *Karadağ*, *Karacuk Çoban*'a; *Kazılık Dağı*, *Kazılık Koca*'ya ad olmuştur. Büyük olasılıkla Salur Kazan'ın babasının adı olan *Ulaş/Alaş* adı da *Aladağ*'ın adını taşımaktadır.

Böylece Dede Korkut'ta adı geçen önemli dağların kişileştirilerek Dede Korkut'a yansıdığı, bazı kahramanlara ad olduğu anlaşılmaktadır. Aynı durum *Oğuzname*'de de görülmektedir. Oğuz Han'ın amcaları *Or Han*'ın adı *Or Tag*'dan, *Kür Han*'ın adı ise *Kür Tag*'dan gelmektedir. Büyük olasılıkla Oğuz Han'ın babasının adı *Kara Han*'da *Kara Dağlar*'dan gelmektedir. Böylece eski Türklerin yaşamında önemli bir yere sahip olan dağların Dede Korkut'ta ve *Oğuzname*'de kişileştirilerek kahramanlara ad olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Kazlar/Kuzlar, İskit/Sakaların atalarıdır. Bazı İskit/Saka boyları içerisinde *Askuz/İskuz* adlarının görülmesi de bunun bir yansımasıdır. Aral-Baykal arasında yaşayan eski Türk ana kütlesi başlangıçta ikiye ayrılmış, batı Türkleri *İskitler/Sakalar*; doğu Türkleri *Hunlar (Hsiungnu/Xiongnu)* olarak bilinmişlerdir. Yani bu Türk toplulukları aynı milletin iki ana koludurlar. Batıdaki *İskit/Sakalardan Batı Türkleri*, doğudaki *Hunlardan Doğu Türkleri* türemiştir. Ancak iki Türk topluluğu arasında karışmalar da olmuştur. Doğudaki Hunların bir kısmı (örneğin Batı Hun Devleti), Batı Türkistan bölgesine gelerek buradaki İskit/Sakaların devamı olan Kanglı, Usun gibi Türk boylarıyla karışmışlardır. Aynı şekilde Batı Türklerinden de tarihi süreç içerisinde Doğu Türklerine karışmalar olmuştur. Tarihte bunların örneği çoktur. Bu karışmalar iki Türk kütlesinin birbirine daha da yakın olmasını sağlamıştır. Hatta İskit/Sakaların ve sonrasında Doğu Avrupa'ya göç eden Avrupa Hun, Avar, Peçenek, Uz gibi Türk topluluklarının bir kısmı Slavlar, Ruslar vb. Doğu Avrupa halkları içerisinde erimişler; Hunların ve sonrasında Kuzey Çin'e göç eden Tabgaç, Doğu Göktürk, Uygur gibi Türk topluluklarının bir kısmı Kuzey Çin'de Çinliler içerisinde erimişlerdir. Türklüğünü koruyan; İskit/Sakalardan *Kuzlar/Oğuzlar*, *Kurlar/Oğurlar*, *Kazlar/Kazarlar* türemiştir; *Hunlardan Karluklar*, *Uygurlar*, *Kıpçaklar* türemiştir. Bu gibi nedenlerle *Kazların/Kuzların* hatıraları Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'taki *Kazan*, *Kazılık Koca*, *Kazılık Dağı* vb. unsurların en alt tabakası tarihin derinliklerine uzanmaktadır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun tarihin derinliklerinden geldiği, en alt tabakasının Milattan Önceki birkaç binli yıllara uzandığı daha iyi anlaşılmaktadır. *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*'nda bu coğrafyanın yansımaları yer almaktadır:

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda *Amit Suyu*, *Demür Kapu Dervendi*, *Kara Dağ/Kara Dağlar*, *Kazılık Dağı*, *Türkistan* ve *Karadeniz*'in adı geçmektedir. *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*'ndaki coğrafya açık bir şekilde; doğuda Orta Asya (*Türkistan*) içlerinden *Karatav (Kara Dağlar)* ve *Kazıgurt (Kazılık Dağı)*, *Demirkapı (Demür Kapu Dervendi)* bölgesinden, *Amu Derya (Amit Suyu)*'dan batıda *Hazar Denizi*'nin ve *Kafkasya*'nın kuzeyi, *Karadeniz (Karadeniz)*'e uzanan coğrafyadır. Bu coğrafya tarihi olarak İskit/Sakaların coğrafyasıdır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, *Kazılık Koca*, *Karadeniz kenarındaki Düzümürd Kalesi*'nde tutsak düşmüştür:

“*Kazılık Koca iş görmüş, iş(e) yarar adem idi. Yarar kocaların yanına cem eyledi. Yad yagı yaragıyla yola girdi. Çok taglar, dere depe geçdi. Günlerden bir gün Düzümürd Kal'esine geldi. Kara Deniz kenarında idi. Ana erüben kondılar*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 139)

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Kazılık Koca'nın tutsak düştüğü, sonradan oğlu Yigenek'in onu kurtardığı bu kale Karadeniz kıyısındadır (*Kara Deniz kenarında*). Kazılık Koca bu kaleye uzaklardan, birçok dağlar ve akarsular aşarak (*Çok taglar, dere depe geçdi*) gelmiştir ve konar-göçer yaşadıkları için de bu kalenin yakınlarında yurt/çadır kurmuşlardır (*Ana erüben kondılar*). Böylece Orta Asya'da ortaya çıkan *Guz'ların/Kuz'ların/Kaz'ların* ve torunları olan İskit-Sakaların, Orta Asya'dan Karadeniz'e yayılmalarının eski Türklerin ortak hafızasında korunarak, Dede Korkut'ta, Kazılık Koca'nın, Türkistan'dan çıkarak, dağları, akarsuları aşarak Karadeniz kıyısına konması şeklinde yansıdığı anlaşılmaktadır.

Tarihin derinliklerinden gelen, tarihi süreç içerisinde *Guz'lar/Kuz'lar/Kaz'lar*, İskit-Sakalar, Kanglılar, Batı Gök-Türkleri, Türgişler, Oğuzlar, Hazarlar gibi Türk topluluklarından birbirine miras bırakılacak şekilde geleceğe aktararak günümüze kadar taşınan, Türklerin ortak hafızasında yaşatılmış olan *Guz/Kuz/Kaz* unsurunu biraz daha incelemekte fayda vardır:

Türk halkbilimi ve Türk hikâyeleri konusunda değerli çalışmaları bulunan Pertev Naili Boratav'a göre, kutsal dağlara adını veren *kazlar*, büyük olasılıkla bir Orta Asya-Türk unsurudur. Anadolu Tahtacıları, kıyafetlerine sembol olarak kaz ayakları örerler. Ebülgazi Bahadır Han'a dayandırılan bir Oğuz-Türk aktarımında, Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önce efsanevi bir hükümdarı olan Ögircik Han, sülalenin en yaşlısına sembolik olarak bir çift *kazayağını* sunmuştur. Sıklıkla kuğu ile karıştırılan kaz, tüm Altay dünyasında mitolojik bir hayvandır (Boratav, 2012: 113). Kuğu ile kazın karıştırılması bazı söylentilerde de görülmektedir. Dede Korkut'la ilgili değerli çalışmaları bulunan Ali Duymaz'a göre, *Kaz* ongununun Türk mitolojisinde önemli bir yeri olup, Türkmenistan'daki bazı Salur kabileleri kaz ayağı damgası taşımaktadır. Anadolu'daki Türkmenlerin de kazı kutsadıkları, halılarına işledikleri kaz motifleri ve Kaz Dağı vb. yer adlarından bellidir (Duymaz, 1997: 39-40).

B. E. Budagov'a göre, Türk halklarında *kaz* etnonimidir. Y. Koyçubayev'e göre, Kazakistan'daki güney rayonunda olan *Kazbek*, tepelik ve alçak dağlık arazinin adıdır; buradaki *kaz* etnik ad olup, *bek* ise tepe demektir, *Kazbek* ise *Kazların yüksekliği/Kazların dağı* anlamına gelmektedir. B. E. Budagov'a göre, Kafkasya'daki *Kazbek Dağı*'nın adı ile Kazakistan'daki *Kazbek* aynı menşelidir. *Kafkaz* (Eski şekli *Kapıkaz*) oronimi ise *Kazların Kapısı/Geçidi* demektir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazlığ Dağı, Kafkas'dır. Antik dönem yazarları *Derbend'i Kaspi Geçidi* olarak adlandırmışlardır. *Kaz* (*Kas*) etnonimi ile bağlı etnonimler - *Kaspi*, *Kazak*, *Kazar* (*Hezer*), *Kazbek* (*Kaz dağı*), *Kapkaz* (*Kaz keçidi*) toponimleri eski *Kaz/Kas* tayfasının adı ile ilgilidir (Budagov, 1994: 98).

Mireli Seyidov'a göre, *Kazak*, *Kazılık*, *Kazgurt*, *Kafkas* gibi yer ve kişi adları Türk mitolojisindeki Gök Tanrı inancıyla ve *Kaz* sözcüğüyle ilgilidir; *Kaz* sözcüğü ise "yücelik, yükseklik, dağ, zirve" anlamlarını taşımaktadır, buradan hareketle de bir kuşa ad olmuştur (Seyidov, 1989: 110-114'ten aktaran Duymaz, 1997: 39). Nikolay Aleksandroviç Aristov'un aktardığına göre, Yakut-Saka Türkleri, her şeyin yaratıcısı *Ar-toyon*'un hanımı *Kü-bey-hatun* (*kutsal hanımefendi*), onun atalarına kuğu şeklinde göründüğüne inandıkları için pek çoğu bu kuşun etini yemezler (Aristov, 2014: 91). Wilhelm Tomaschek, bu rivayete

dayanarak, Türk kabilelerinin kökeniyle ilgili 6. yüzyıla ait eski bir efsaneye göre, Yakutların Türklerin kadim atalarından kuğuya dönüşen bir çocuğun torunları ya da ondan türemiş bir halk sayılabileceği sonucuna ulaşmıştır (Aristov, 2014: 91).

Korkutbilimle ilgili önemli tespitleri bulunan Şakir İbrayev'e göre, konar-göçer halklarda *kuğu* kutsal bir kuş olarak kabul edilir, yani bir kültür; kuğu vurulmaz, herhangi bir şekilde öldürülmez ve eti yenmez (İbrayev, 2000: 246). Ayşegül Derman-Zeynep Aslan'a göre, Dede Korkut'ta, "*Kaza benzer kızım gelinim*" ifadesinde olduğu gibi, sıkça geçen ifadelerde kadının kaza benzetildiği görülmektedir. Kadının kuğuya, ördeğe ya da kuşlara benzetilmesi motifine halk şiirinde de sıkça rastlanılır. Jean Paul Roux, bu eğretilmeyi kadının kaz, kuğu görünümünde ortaya çıktığı efsanelerle ilişkilendirmektedir (Derman ve Aslan, 2016: 214).

11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilere göre; Afrasiyab'ın kızının adı *Kaz*'dı ve *Kazvin* kentinin kurucusuydu. *Kaz* oyunu ise *Kaz*'ın oyun alanıydı, kız orada yaşar ve oyun oynardı. Bu nedenle Türkler, *Kazvin*'i Türk ülkesinin sınırları içerisinde kabul ederdi. Afrasiyab'ın kızı *Kaz* aynı zamanda Kum kentinin bulunduğu bölgeye de gider ve avlanırdı. Bu nedenle Kum'da Türk ülkesinin sınırları içerisinde kabul edilmişti. Ayrıca *Kaz*'ın babası Tonga Alp Er (Afrasiyab) Merv kentini de inşa etmişti. *Kaz*'ın Afrasiyab'ın kızının kocası Siyavuş da Baykend'de ölmüştü. Kaşgarlı Mahmud ayrıca İla nehrine akan büyük bir nehir olarak da *Kaz Suyu* (*Kaz Suyu*)'nın adını vermiştir. Afrasiyab'ın kızı bu nehrin kıyısında yüksekçe bir burnun tepesine bir kale yaptırmıştı, daha sonra da nehir onun adıyla anılmaya başlamıştı (Kâşgarlı Mahmûd, 2005: 419). Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bu bilgiler bize Eski Türkler'in yaşamında *Kaz* ve onunla ilgili çok sayıda anlatının ve efsanenin yaygın olduğunu göstermektedir.

Kazar (*Hazar*) *Denizi*, *Kazar* (*Hazar*), *Kazak*, *Kazgurt*, *Kazılık Dağı*, *Kazılık Koca*, Dede Korkut'taki "*kaza benzer kızlar*", Orta Asya'daki Kazak, Kırgız Türkleri'nde ve diğer Türk topluluklarında kadınların başlarına taktıkları kadınları kaza benzeten uzun başlıklar vb. gibi adlar ve çeşitli unsurlar hep *Kaz*'ın tarihi hatıralarını taşımaktadır. Hatta *Kazan* adındaki en eski tarihi alt tabaka da bununla ilgilidir. *Kaz*'ın coğrafyasına baktığımızda, yukarıdaki adı geçen yer ve adların doğuda Altaylar'dan, Issık Göl'ün doğusundan batıda Hazar Denizi'nin kuzey ve batısına, Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir alanı kapladığını, bunun Batı Türklüğü, yani İskit-Sakalar, Kanglılar, Usunlar, Batı Hunları ve Batı Gök-Türkleri'nin ataları ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Tanrı Dağları-Altaylar bölgesini merkez edinen eski Türk toplulukları, bir taraftan Orta Asya'da faaliyetlerde bulunup, Amu Derya'ya kadar yayılırken, Çin içlerine doğru ilerlerken, bir taraftan ise bu bölgeden Avrasya'ya, Hazar Denizi'nin kuzeyine ve batısına, Karadeniz'in kuzeyine yayılmışlar ve onların faaliyetleri de tarihi süreç içerisinde *Kaz*'lı ad ve hatıraların yayılmasını sağlamıştır. Bu coğrafya, Batı Türklerinin tarihi coğrafyasıdır. Afrasiyab'ın ise İskit-Saka, Kangar hükümdarı olduğu düşünülmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un aktardığı efsanelerde geçen Merv, Baykend, İli adları da bu coğrafyanın Orta Asya olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bütün bunlar tarihi bir bağı ve sürekliliği göstermektedir. 11. yüzyılda dahi efsane özelliği taşıyan bütün bu anlatıların kökeni Milattan Önceki

dönemlere, İskit-Saka, Kanglı ve hatta daha da önceki dönemlere, Türklerin atalarına uzanmaktadır.

Dede Korkut Destanları'nı anlatanlar ozanlardır. Ozanlar ise tarihin derinliklerinde kutsal bilinen kopuzları ile Kamlar/Şamanlar ile yakın ilişkili olmuşlardır. Destanları anlatan Korkut, ozanlığının yanında aynı zamanda Kam/Şaman'dır. Bunların da etkisiyle Dede Korkut'taki birçok kahramanın Şamanistik yönleri belirgindir. Sadece Deli Dumrul değil, Dede Korkut'ta başka kahramanların da bu yönleri dikkat çekicidir (Eyüboğlu, 2022: 74). Örneğin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlü olup, Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 152). Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Yigenek'in olacak gelişmeleri önceden rüyasında görmesi, rüyasında Dede Korkut'tan öğüt alması, daha sonra yakınlarında olduğu anlaşılan dayısı Emen ile görüşmesi vb. unsurlar Yigenek'in Dede Korkut'taki birçok kahraman gibi Şamanistik yönleridir. Bütün bunlar Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun eski dönemlere uzanan tarihi köklerinin bir yansımasıdır.

Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı boyların tarihi alt tabakası aynıdır. Aynı destan tarihi süreç içerisinde varyantlaşarak farklı destanlara evrilmiştir. Birçok araştırmacı bu konuya dikkat çekmiştir:

Korkutbilimde öncü kişilerden biri olan Orhan Şaik Gökyay'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ve Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda; Uruz, Yegenek ve Segrek'in ilk savaşlarına ait bu üç hikâyede motif ve durumların ortaklığı, konu bakımından yakınlığı, bunların kök bakımından müstakil olduklarını şüphe ile karşılamaya yol açmaktadır. Bu hikâyelerden birinin, daha çok Salur Kazan ve oğlu Uruz'la ilgili olanın, öteki ikisinin ortaya çıkmasında örnek olarak kullanılmış olması mümkündür (Gökyay, 1973: CLXXVI).

Ahmet Bican Ercilasun, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy arasındaki yakın ilişkiyi, tek bir olayın iki ayrı hikâyeye hayat verdiğini, hikâyelerde sadece şahısların farklı olduğunu, muhtemelen aynı hadisenin, bir hikâyedeki şahıslardan diğer hikâyedeki şahıslara mal edilmiş olduğunu, hatta aynı olayın üçüncü bir hikâyeye, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'na vücut verdiğini dile getirmiştir (Ercilasun, 1998: 14).

Türk destanları konusunda değerli çalışmaları olan Mehmet Aça, Dede Korkut'taki üç destanın birbiriyle olan benzerliğine dikkat çekmiştir. Mehmet Aça'ya göre, Dede Korkut'ta üç boyda, kahramanın babası ya da ağabeyinin düşman tarafından tutsal alınması kahramandan gizlenir ve bir süre sonra bu sır açığa çıkınca kahraman yakınına kurtarmaya gider. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, babasının on altı yıl boyunca kafir elinde tutsak olduğu Yigenek'ten gizlenir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, ağabeyi Egrek'in Kara Tekür tarafından tutsak edilerek Alınca Kalesi'ndeki zindana atılması Segrek'ten gizlenir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Salur Kazan'ın Tomanın kalesinde tutsak olması oğlu Uruz'dan gizlenir (Aça, 2011: 29).

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy, zellikle Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve/veya Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Kazan'a bir uyarlamasıdır. Büyük olasılıkla bu boylar, zaman içerisinde farklı Türk/Oğuz boyları ve ozanlar tarafından taşınmış, destanlar zamanla işlenerek oldukça değişmiş, bu nedenle de bir süre sonra farklı anlatılar haline gelerek aktarılmışlardır; tıpkı *Bamsı Beyrek-Alpamış-Kozı Körpeş Bayan Sulu* destanları gibi.

Aradan geçen uzun zaman nedeniyle kahramanın adı unutulunca, tarihi olayların meydana geldiği ülke, bölge veya yer adı kahramanın adı haline gelebilmektedir ki, Kazılık Koca, Uşun Koca, Duha Koca adları bununla ilgilidir. Bu nedenle Kazılık Dağı olarak geçen yer/bölge adı aynı zamanda Kazılık Koca olarak da geçmektedir ve aynı dönemin tarihi hatıralarının bir yansımasıdır. Bu destanın alt tabakası Milattan nceki dönemlere aittir (Eyüboğlu, 2019: 372).

1.2. Alt Tabaka: İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası

Birçok Dede Korkut boyu gibi, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun da İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olduğu anlaşılmaktadır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'ndaki *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası* ile *En Eski Devirler Tabakası* ok i ie geçmiştir. Dolayısıyla bir önceki tabakada belirttiğimiz bazı değerlendirmeler bu tabakaya da ait olabilir. Bunu göz önünde bulundurmak gerekir. Makale sınırını aşmamak ve tekrara düşmemek için burada ayrıca bunlara yer vermeyeceğiz. Gelecekte tarihin erken devirleriyle ilgili yeni kaynaklar ortaya çıktıkça, yeni araştırmalar ve keşifler yapıldıkça, bu tabakaların sınırları çok daha kesin olarak belirlenebilir.

1.3. Alt Tabaka: Göktürk-Türgiş Tabakası

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir.

Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 39), Fuad Köprülü (Köprülü, 1976: 13-14), Bahaeddin Ögel (Ögel, 1971: 57, 68), Faruk Sümer (Sümer, 1972: X, 24-25; Sümer, 2007: 325), Ahmet Bican Ercilasun (Ercilasun, 2002: 32; Ercilasun, 2015: 17), Ahmet Taşağıl (Taşağıl, 2013: 42; Taşağıl, 2015: 24-29), Hüseyin Salman (Salman, 1998: 85-86; Salman, 2002: 412-420) gibi önde gelen araştırmacılar ve daha çok sayıda araştırmacı, Batı Göktürkleri'ni oluşturan *On-Oklar/Türgişler*'in, *Sir Derya Oğuzları*'nın ataları olduğu konusunda görüş birliği içerisindedirler. Nitekim biz de aynı görüşte olduğumuzu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 103).

Orta Asya'da kuzey istikametinde Sir Derya (Seyhun) Irmağı boyunca göç eden *on kabile* (On-Ok), 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar üç asır boyunca nüfus bakımından çoğalmış ve önce 11. yüzyılda 22 boy, daha sonra 14. yüzyılda 24 boya ulaşımıştır. Yazıtların ve Çin kaynaklarının *On-Okları* böylece 24 *Oğuz* boyu olarak ortaya çıkıştır (Salman, 2002: 412-420). Batı Göktürk ülkesinde, bugünkü Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında 634'ten sonra *On Ok* organizasyonu ve boy gruplaşması ortaya çıkıştır, bu organizasyon daha sonra *Türgiş* adını almış ve *Oğuzların* alt yapısını oluşturmuş, 766'dan sonra ise *Batı*

Oğuzları diye tanınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran *Oğuz Türkleri* bunlardır (Taşağıl, 2013: 42). Öncesinde Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran, günümüzde Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Balkan Türklerinin ve Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak boyları içerisinde yer alan *Oğuz* topluluklarının ataları olan *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*, kısaca *Sir Derya Oğuzları*, *Batı Gök-Türk* ve *Türgişlerin* devamıdır. Bu nedenle *Oğuzların* destani hatıraları olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihini, *Batı Göktürklerinde-Türgişlerde* ve onların ataları olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanlı/Kangar*, *Usun/Vusun*, *Batı Hunları* arasında aramak gereklidir (Eyüboğlu, 2019: 106-107).

Gerek Gök-Türk tarihi, gerekse de Oğuz tarihi konusunda önemli çalışmalar yapmış araştırmacılar, *Oğuzlar*'ın yüzyıllardır batıda *Sir Derya-Tanrı Dağları-Altaylar* bölgesinde yaşayan ve *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Oklar*'dan geldiği konusunda görüş birliği içerisinde. *Türgişler*'i ve öncesinde *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Ok* Türkleri ise, tarihin en eski zamanlarından beri bu bölgede yaşamakta olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanlı/Kangar*, *Usun/Vusun*, *Batı Hunları* gibi Türk topluluklarının birleşmesiyle oluşmuş, tarihi süreç içerisinde doğu Türklerinden yeni katılımlar da olmuş, Göktürkler döneminde *On-Ok/On kabile* ve *Türgişler* döneminde *Sarı Türgiş/Kara Türgiş* adlarıyla tanınmış, daha sonra ise yine doğu Türklerinden de katılımlar olmuş, böylece tarihi süreç içerisinde bütün bu boylar *Oğuz* kabile federasyonu olarak birleşmiş, kaynaşmış ve *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni oluşturmuştur. Dede Korkut'taki Dirse Han oğlu Boğaç Han, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca oğlu Yigenek, Uşun Koca oğlu Segrek, hep bu tarihi dönemlerin ve kaynaşmaların bir yansımasıdır. *On-oklar/Türgişler*'in *Sarı ve Kara Türgişler* olarak adlandırılan beşer boydan oluşan ikili yapılanması Dede Korkut'a *İç Oğuz* ve *Dış Oğuz* olarak yansımıştır. *On-Oklar/Türgişler*, ilerleyen dönemlerde Doğu Türkleri'nden de gelen katılımlarla birlikte *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni ve 24 *Oğuz* boyunu oluşturmuşlardır. Dede Korkut'un tarihini tam olarak değerlendirebilmek için *İskit/Saka-Hun-Kanlı/Kangar-Usun-Batı Hunları*'ndan *Batı Göktürkleri*'ne-*Türgişler*'e, *Türgişler*'den *Oğuzlar*'a giden süreci anlamak önemlidir (Eyüboğlu, 2019: 102-103).

Türk dili ve Dede Korkut konusunda önemli eserleri, çalışmaları ve tespitleri bulunan Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini *Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)* olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının *Kara Türgiş Devleti*'nin kurucu hükümdarı *Su-lu Kağan (716-738)* ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan *Bayındır Han* tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki *Bayındır Han* tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) *Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734)* ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 273).

Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bayındır Han, Dede Korkut'a Gök-Türk döneminde dahil olmuştur. Bayındır Han'ın Göktürk döneminde Dede Korkut'a dahil olmasıyla birlikte *Kazan*, Bayındır Han'ın beylerbeyi konumuna gelmiştir.

Dede Korkut'ta *Kazan* ve *Salur Kazan* olarak iki farklı tip bulunduğunu, bu iki farklı tipin tarihi süreç içerisinde kaynaşarak *Salur Kazan/Kazan* adıyla tek bir tip haline geldiğini belirtmiştik: *Salur Kazan*'ın adında bulunan *Kazan* adının, *Kaz* kökünü ve *Kazılık*'ı düşündüğümüzde, Milattan Önceki dönemlerden gelen bir tarihi alt tabakası olduğu açıktır. *Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*'nun benzerliği de dikkat çekicidir. Bu bakımdan Milattan önceki dönemlerden gelen tarihi bir alt tabakası olan *Kazan* adının, 7.-8. yüzyıllarda yaşamış tarihi bir kişi olan Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in adı ve hatıraları ile kaynaştığı, yüzyıllarca süren dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarım ve işleme sonucu tek bir kişi olarak algılanmaya başladığını ve bu şekilde destanlara ve rivayetlere yansındığını söyleyebiliriz (Eyüboğlu, 2019: 444-445).

Gök-Türk çağında erkekler de küpe takıyorlardı (Ögel, 1984: 142'den aktaran Aydemir, 2010: 20-23). *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*'nda, *Yigenek*, "kulağı altın küpeli" olarak nitelendirilmiştir (Aydemir, 2010: 20-23).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun ve dolayısıyla *Kazılık Koca*'nın tarihi kökleri Milattan Önceki dönemlere ait olup İskit/Saka-Kangar/Kanglıların hatıraları olmakla birlikte, ihtimal, bu hikâye Gök-Türk Devleti dönemine uyarlanmıştır ki, *Yigenek* de bir Gök-Türk beyi olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 488).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 140) *Kara Budak*, *Bayındır Han*'ın veziri *Kazılık Koca*'nın oğlu *Yigenek* ile atışmıştır. *Yigenek*'in babası *Kazılık Koca*, *Bayındır Han*'ın veziridir. *Kara Budak* da *Bayındır Han*'ın oğludur. Böylece *Han*'ın oğlu ile *Han*'ın vezirinin oğlu atışmıştır. Yani *Oğuz*'da gelecekteki iktidarı temsil eden iki genç atışmıştır. *Kara Budak* bu boyda önemli bir işleve sahip olmuştur. *Han*'ın oğlu ile vezirinin oğlunun atışması da aslında alt planda bir yönetim krizinin yansıması olabilir (Eyüboğlu, 2022b: 223).

1.4. Alt Tabaka: Oğuz Tabakası

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası *Oğuz* dönemiyle ilgilidir. Destanın *Oğuz* tabakasında; *Oğuz* etnikleşmesi gerçekleşmiş, *Oğuz Eli*, *Oğuzlar* vb. unsurlar yaygınlık kazanmış, destanın bu varyantı *Oğuzlar* arasında yayılmıştır. Bu *Oğuz* etnikleşmesiyle birlikte bu destan bir *Oğuz* destanı haline gelmiştir.

Dede Korkut'la ilgili değerli tespitleri bulunan *Avelbek Konıratbayev*, *Yigenek/Yekenek*'i *Peçenek* ve *Egrek* ile ilişkilendirmiştir. *Avelbek Konıratbayev*'e göre, *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*'nda, *Arşun-Varhun*, *Atilla Argın* (*Argun*)ları olmalıdır. *Egrek*, babasını bu *Arşun*ların elinden kurtarmıştır. *Peçenekler*'in bir grubu, başlangıçta *Kafkasya* bölgesinde, ikinci grubu da *Cem* (*Emba*) civarında yaşamışlardı ki, *Sirderya Oğuzları* ile savaşanlar, *Kafkasya Peçenekleri* olsa gerektir (*Konıratbayev*, 2000: 160-162). *Avelbek Konıratbayev*'e göre, *Arşun-Varhun*, *Atilla Argın* (*Argun*)ları olsa gerektir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda Egrek, babasını bu Arşunlar'ın elinden kurtarmıştır. Boyda adı geçen Dizmurt, Macar (Mordva) elidir (Konıratbayev, 2000: 161).

Muammer Kemaloğlu'na göre, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'na konu edilen tarihi olaylar, Sultan Tuğrul Bey'in 1054 Rum (Anadolu) Seferi kapsamındaki Malazgirt Muhasarası sırasında üç koldan yaptırdığı akınlarla ilgilidir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun ilk bölümünde yer alan anlatımlara konu edildiği anlaşılan tarihi olayların oluşum zamanı, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun ikinci bölümü ile aynı yıl olan 1054 yılına karşılık gelmektedir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'na konu edilen tarihi olayların oluşum zamanlarında, tarihi kimlikleri belirlenmiş olan destan kahramanlarının içerisinde buldukları Oğuz-eli ise *Gürgan*'dır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun ilk bölümünde, Bayındır Han'dan akın izni dileyen ve dilediği akın için izin de almış olan *Kazılık Koca*'nın, Sultan Tuğrul Bey'in akıncı kollarından birine komuta eden üst düzey bir komutan olduğu anlaşılmaktadır. Kazılık Koca'nın başında bulunduğu bu akıncı kolunun Doğu Karadeniz yönüne giden birinci kol olduğu, Aristakes'in, birinci kolun, kuzeyde Abhaz kalesi ve Kafkas sınırlarındaki Parhar Dağına, batıda Canit'e ve güneyde Sim Dağları'na kadar ilerlediği tespitleri ile destanın birlikte değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Kazılık Koca'nın Düzmürd Kalesi'nde on altı yıl süren esaretinin sonlandırılması ve kalede bulunan kilisenin yıkılıp yerine mescit yapılması gibi anlatımların yer aldığı son bölümde, destan kahramanlarının içerisinde bulunduğu Oğuz-eli *Eher*, destan konusu yapılan tarihi olayların oluşum zamanı ise, Malazgirt Zaferi sonrasında bölgenin Saltuk Bey'e ikta olarak verildiği 1071 yılıdır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bayındır Han'ın (Kınık Hanı Sultan Alp Arslan Han) söylediği "*yigirmi dört sancak bigi gelsün*" tabiri, Büyük Selçuklu ordusunu oluşturan yirmi dört Oğuz (Türkmen) boyunun bir arada ve seferde olduğunu işaret etmektedir. Bilindiği gibi o sefer, Alp Arslan Han ve muzafferan ordularının, Türkler'e, Anadolu'nun kapılarını ardına kadar açtıkları, *1071 Malazgirt Zaferi*'yle taçlandırılmış oldukları seferdi (Kemaloğlu, 2019: 70-72).

Muammer Kemaloğlu'na göre, *Bayındır Han* adı pek oturmamış olduğu Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Oğuz Yabgusu'nun vassalı bulunduğu bir Türk Hakanı'nı, bunun dışında yer aldığı diğer yedi destanda ise imar-mamur eden/şenlendiren anlamında kullanılmış olduğu gibi destanların gerçek ve görünmez kahramanları olan *Kınık hanları*'ni karşılamaktadır. Bayındır Han'ın adı bazı hallerde iki ayrı hanı çağrıştırmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun ilk bölümünde Bayındır Han'dan akın dileyen Kazılık Koca'nın, aslında bu izni Kınık Han'ı Sultan Tuğrul Bey'den 1054'de, yine aynı destanın son bölümünde babasını kurtarmak için Bayındır Han'dan akın dileyen Yigenek Bey'in ise aslında bu izni Kınık Han'ı Sultan Alp Arslan'dan 1071'de almış oldukları anlaşılmaktadır (Kemaloğlu, 2019: 120).

1.5. Alt Tabaka: Diğer Değerlendirmeler

Bazı tarihi kaynaklarda Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'na dair bilgiler vardır. Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan'da bir İç Oğuz beyi olarak Yigen Beg'in

adı geçmektedir (Ergin, 1989: 39-41). Buradaki Yigen Beg, Dede Korkut'taki Yigenek olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 488).

Eski Türk tarihi ve destanları konusunda önemli çalışmaları bulunan, bu alanda önde gelen kişilerden biri olan Faruk Sümer'e göre, Kazılık Koca Oğlu Yigenek, Dede Korkut'taki büyük kahramanlardan biridir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Yigenek'in babası Kazılık Koca'nın Bayındır Han'ın veziri olduğu söylenmiştir. Yigenek, ayrıca bir yerde "beğler başı" olarak nitelendirilmiştir ki, bundan Yigenek'in bir zamanlar beylerbeği olduğu anlamı çıkarılmasa bile, mevkii yüksek bir bey olduğunu göstermektedir. Yigenek'in, Kazan'a "keşiş" dediği ve "kalın Oğuz beğleri'ni bir bir atlarından yıktığı" da söylenmektedir. Bu hususlar, bir zamanlar Yigenek ile Kazan arasında, sebep ve detayları bilinmeyen bir mücadelenin yapılmış olduğunu işaret etmektedir. Yigenek'in ailesinin en asil ve en güçlü ailelerden biri olduğu görülmektedir. Bu ailenin Üç-Oklar'dan olması ihtimali vardır ancak bu kesin değildir. Yigenek için ayrıca, "kur kurma kuşaklu, kulağı altun küpeli" de denilmektedir (Sümer, 1959: 424-428).

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut'ta, Kazılık Koca'nın Bayındır Han'ın veziri olduğu söylenmiştir. Kazılık Koca'nın adını, bu addaki dağdan almış olduğu görülmektedir. Yigenek, Kazılık Koca'nın oğludur. Yigenek'in, babası Kazılık Koca'yı tutsaklıktan kurtardığına dair bir destanı vardır ki, Dede Korkut Kitabı'nda adı Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu olarak geçmektedir (Sümer, 1972: 396).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun *Yeğenek* adlı Türkmenistan varyantının olması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir:

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Türkmenistan'da *Yeğenek* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161). Türkmenistan varyantında, Dede Korkut Kitabı'nda bulunmayan Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi Boyu'nda, Oğuzlar ile Gever Hanlığı arasındaki mücadelelerde, Gazılık Hoca, Gever Hanlığı'na vekil olarak gönderilmiştir (Erdem, 1998: 262). Kazılık Koca'nın adı Türkmenistan varyantında da geçmektedir.

Türkmen varyantında Salır Kazan ile ilgili çok sayıda rivayet vardır: *Salır Gazan Hakkında (Rövyat)*'da (Erdem, 1998: 530-534), aslen Türkiye'den olan Salır Gazan güçlü bir pahlivanmış. Semerkant emiri ise Gacar boyundan olması gerektiği söylenen İtemen imiş. İtemen, Salır Gazan'dan haraç almak istemiş. Bunun üzerine İtemen'in üzerine yürüyen Salır Gazan, yolda Sahrayı Türkmenlerine uğramış. Onlar da Salır Gazan'ı yanlarında tutmak için güzel bir kızla evlendirmişler. Burada yedi yıl kalan Salır Gazan'ın ikisi oğul (Salır ile Sarı), ikisi kız (Sıray ile Gülsire) dört çocuğu olmuş. Salır Gazan, yedi yıldan sonra yine yola çıkmış. Yolunun geçtiği Balh vilayetinin Iqbal Patışa adlı şahının hem güzel hem de güçlü kızı varmış ki, kızı almak isteyip sınanan çok kişi bunu başaramamış. Bunu duyan Salır Gazan, kız ile güç sınamak için ona haber göndermiş. Sonunda Salır Gazan bu kızla evlenmiş ve on iki yıl birlikte

yaşamışlar, bir oğulları (Tekye Muhammet), bir kızları (Gülsüm) olmuş. Yoluna devam eden Salır Gazan, Samarkand'a gelmiş ve haberini İtemen'e göndermiş. İtemen, Salır Gazan'ı gücünü göstermesi için şart olarak havuza sokunca, hava soğuk bir kış vakti olduğu için havuz suyu donmuş ve İtemen, Salır Gazan'ın başını kesmiş. Aradan yıllar geçtikten sonra Salır Gazan'ın oğlu Tekye Muhammet güçlü bir pehlivan olmuş. Bir gün arkadaşları ile oynarken tartışınca, oğlan, Tekye Muhammet'e babası belli olmadığını söylemiş. Tekye Muhammet, annesinden babasının, Samarkand'da İtemen'in üstüne gidip geri gelmediğini öğrenmiş. Bunun üzerine Samarkand Hanlığı'na İtemen'e doğru yola çıkmış. Çöl içinden Sahrayı Türkmenlerin mekanına uğramış ve burada büyümüş kardeşleriyle görüşmüş. İki kardeş Tekye Muhammet ile Sarı, İtemen'i öldürmüşler, babalarının cesedini bulmuşlar. Yolda Buhara'yı almışlar. Sarı'nın evine gelip toy düzenlemişler. Tekye Muhammet ile Sarı birleşmiş, atalarının cesedini Tekye Muhammet'in anasının yanına alıp gitmişler, onu defnetmişler. Burasının Balh olması gerektiği belirtilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 416-417). Bu rivayetin Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok boyla benzerlikleri vardır.

Türkmenistan varyantındaki bu rivayetin ilk bölümü (Salır Gazan'ın ölümüne kadar olan bölüm), Dede Korkut Kitabı'ndaki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un; ikinci bölümü (Salır Gazan'ın bir oğlu olduktan sonraki bölümü) ise en alt tabakasında aynı destanın üç ayrı varyantı olarak değerlendirdiğimiz, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır. Buradan şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Anadolu-Azerbaycan varyantında, tarihin derinliklerinden gelen büyük *Oğuzname*, tarihi süreç içerisinde birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı'ndaki on iki boyu (on iki *Oğuzname*'yi) meydana getirirken ve Türkmen varyantında da birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı ile paralel boyları meydana getirirken (Türkmen Halk Nüshası), Türkmen varyantında, büyük *Oğuzname*'nin bölünmeyen veya daha az bölünen bazı kısımları, birçok Dede Korkut boyunu bir arada içerecek şekilde, rivayet şeklinde yaşamaya devam etmektedir. Bu nedenle bu rivayetlerde birçok Dede Korkut boyu bir arada bulunmaktadır. Ayrıca belirtebiliriz ki, ozandan ozana taşınan Dede Korkut Kitabı'ndaki ve Türkmen varyantında Türkmen Halk Nüshası'ndaki boylar büyük oranda destan özelliklerini korumuş, ancak halk ağzında dilden dile taşınan Dede Korkut boyları ise daha çok değişime maruz kaldığından rivayet haline gelmişlerdir.

Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürilişi'nde (Erdem, 1998: 550-551), Senpul-Serpul denilen yerde yaşayan Salır Gazan'ın Tekeli ve Sarı adlı iki tane oğlu olduğundan ve Salır Gazan'ın parasına ve malına göz koyup onu öldürdüklerinden bahsedilmiş, daha sonra ise Tekeli ve Sarı'nın babalarının intikamını almak için bir kalenin oraya gittiğinden, sonra onların soylarından bahsedilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 418). Bu rivayet Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda geçen birçok yer adı bu boyun tarihini Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan'a glerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe götürmektedir:

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda *Amıt Suyu*'nun adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 99). *Camıu't-Tevarih*'de, Oğuz Han'ın Gur, Garcistan, Gazne, Zabil ve Kabil'e kadar olan yerleri ele geçirdiği, bu fetih sırasında *Amuy* ırmağından geçildiği belirtilmiştir. Oğuz Han, yurduna dönüşü sırasında *Amuye* Irmağı'ndan geçmiş, Semerkand'a doğru akan büyük bir ırmağ üzerindeki İlik vilayetini de geçerek Buhara sınırındaki Yalguz Ağaç'a gelmişti (Togan, 1982: 22, 47). *şecere-i Terakime*'ye göre, Oğuz Han, Talaş'tan Horasan'a giderken, *Amu suyu*'ndan geçmişti (Ebülgazi Bahadır Han, 1974: 39). Oğuznamelerde de geçen *Amuy/Amuye/Amu* Irmağı, Dede Korkut'ta geçen *Amıt Suyu* olup, eski bir destan geleneğinden gelmektedir ve Orta Asya'da bulunan günümüzdeki adıyla *Amu Derya*'dır (Eyüboğlu, 2019: 429-430).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda *Demir Kapu Dervendi*'nin adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 99) Türk Tarihinde çok sayıda yer *Demirkapı/Derbent* olarak bilinmektedir. Bu yerler özellikle de çeşitli Türk devletlerinin diğer kavimlerle sınır bölgelerini oluşturuyordu. Milattan nceki dönemlerden başlayarak, İskit/Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Göktürkler, Batı Göktürkleri, Türgişler, Hazarlar, Oğuzlar gibi çok sayıda Türk boy ve devletleri, bu *Demirkapı*'ları aşmak için akınlar düzenlerlerdi ki, bütün bu hatıralar destanlara ve Dede Korkut'a yansımıştır. Bu *Demirkapı*'lardan ikisi çok ünlüdür ve Dede Korkut'ta adı geçen *Demirkapı*'lar bunlardır: 1) Orta Asya'daki (Amu Derya) *Demirkapı*: İliki ve en önemlisi, günümüzde Özbekistan'ın en güneyinde, Afganistan ve Tacikistan sınırlarının keşitim yerinde, Amu Derya'nın kıyısına yakın bir yerde yer alan *Demirkapı*'dır. 2) Hazar Denizi'nin batısındaki (Kafkasya) *Demirkapı*: Hazar Denizi'nin batısında, Azerbaycan'ın kuzeyinde, bugünkü Rusya'ya bağlı Dağıstan'da yer alan *Derbent*'tir.

Tarihi kaynaklarda *Demirkapı* hakkındaki bilgiler çoktur. Makale sınırını aşmamak için burada sadece bir iki örnek vereceğiz: *Kl Tigin Yazıtı*'nda Bilge Kağan, birçok yerde *Demirkapı*'dan bahsetmiştir ki, *Demirkapı*'nın Türkler için önemini ortaya koymaktadır: *Kl Tigin Yazıtı*'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: “*Kuriğaru Yen đ(z) keçe Temir Kapığka teği sledim*” (*Batıda İnci (Sır Derya) ırmağı(nı) geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim*) (*Kl Tigin Yazıtı*, G3-G4; Tekin, 1998: 34-35). *Kl Tigin Yazıtı*'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: “*Soğdak bodun iteyin tiyin Yin ğzğ keçe Temir Kapığka teği süledimiz*” (*Soğdak halkını düzene sokayım diye İnci (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar sefer ettik*) (*Kl Tigin Yazıtı*, D39; Tekin, 1998: 48-49).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda *Kara Dağ'ın/Kara Dağlar*'ın adı on bir boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 236). Dede Korkut Kitabı'nda (Gökyay, 1973: 335) bu dağların adı, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kam Bri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Karacuk* olarak da geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen *Karadağ/Karaçuk*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'da, Sır Derya boylarında uzanan *Karadağlar (Karataav)*'dır: Kaşarlı Mahmud'un Oğuz şehri olarak belirttiği

Karaçuk, esere göre hem Fârâb şehrinin hem de Oğuz ülkesinin adıydı (Sümer, 1972: 34, 38). Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*'nin özetini verdiği *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihî'z-Zaman* adlı eserinde Türkler arasındaki *Kara Dağ* hakkındaki birçok rivayeti aktarmıştır. Buna göre Türklerin atası Ulu Ay Ata ve Ulu Ay Ana, Ulu *Kara Dağ*'daki büyük bir mağarada yaşam bulmuş ve onlardan zamanla Türkler türemiştir (Demir, 2017: 73-89). Timur'un zafernamelerinde bu dağın adı geçmektedir. Buna göre *Karaçuk*, engin bozkıra hakim bir mevkideydi ve bozkır oradan gözetleniyordu. Timur ikinci defa Toktamış üzerine giderken buradan geçmişti. *Şecere-i Terakime*'deki Türkmen rivayetleri arasında Oğuzların yurdu olarak *Kazgurd* ile birlikte *Karaçuk*'tan bahsedilmiştir (Sümer, 1972: 35). Günümüzde Kazakistan'da Sir Derya Irmağı'na paralel bir şekilde uzanan *Kara Tav* sıradağları Dede Korkut'taki "*karşı yatan Kara dağ*" yahut *Karacuk Dağ*'dır (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CIII-CIV). Dede Korkut'ta geçen *Karacuk* adı ile Oğuzlar'ın Sir-Derya boylarındaki ünlü sıradağları kastedilmiştir (Sümer, 1972: 384). Kazakistan'da Sir Derya'ya paralel bir şekilde uzanan *Karatav/Karadağlar*, Dede Korkut'taki ünlü *Kara Dağlar/Karaçuk*'dur (Eyüboğlu, 2019: 430). Dede Korkut'taki *Karacuk* Çoban'ın adındaki *Karacuk*, Orta Asya'da Sir Derya boyunca uzanan Oğuzların ünlü *Karadağlar*'ı ile ilgilidir. *Karadağlar*'ın bulunduğu Sir Derya bölgesi, Korkut efsanelerinde dünyanın merkezi olarak geçmektedir. *Karadağlar*, eski Türklerin Ulu Han Ata Bitigi kitabında ilk insanların, Türklerin atalarının ortaya çıktığı bölge olarak geçmektedir. *Karadağlar/Karacuk* bölgesinin Oğuzların/Türklerin hatıralarında önemli bir yeri vardır (Eyüboğlu, 2021: 139). Dede Korkut'ta on bir boyda adı geçen *Karadağ/Karaçuk*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'da, Sir Derya boylarında uzanan ünlü *Karadağlar (Karatav)*'dir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda *Kazılık Dağı*'nın adı altı boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 336). Kırgızların *Manas Destanı*'nin devamı olan *Semetey Destanı*'nda Dede Korkut'un ve *Kazılık Dağı*'nin adları geçmektedir (Erdem, 1998: 317). Dede Korkut'ta adı geçen *Kazılık Dağı*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'dadır: Zeki Velidi Togan, *Kazıgurt*'u Orta Asya'daki aynı adla bilinen dağ ve kasaba olarak belirttikten sonra, Ahmed Yesevi'nin halifesi İsmail ve İshak Ata'ların *Kazıgurt*'a mensup olduğunu söylemiştir (Togan, 1982: 81). Orhan Şaik Gökyay, *Kazılık Dağı*'ni, "*Taşkent'le Sayram arasında bir küçük dağ*" olarak belirtmiştir (Gökyay, 1973: 336). Faruk Sümer'e göre, gerek Azerbaycan, gerek Doğu Anadolu'da *Kazılık Dağı* adlı bir dağ, eski ve yeni kaynaklarda görülmemektedir. Bu dağın da Türkistan'da olması pek muhtemeldir. *Kazılık Dağı*'nin adı *Manas Destanı*'nda da bir yerde geçmektedir. *Kazgurd*, Oğuzlar'ın yurtlarındaki ünlü dağlardan birisi olup, Sirderya boylarındaki *Karaçuk*, yani bugünkü *Karatav* sıra dağlarının bir kısmı olmalıdır (Sümer, 1959: 366, 410). Alkey Margulan'a göre, Dede Korkut'ta geçen yerlerden *Kazılık* bugünkü Kazakistan'dadır. *Kazılık* adı, *Manas Destanı*'nda da vardır. Kazakistan'da, Çimkent ilinde, kutsal bir yer olarak görülen, *Kazıgurt Mağarası* vardır (Margulan, 2000: 142-143). Saadetin Gömeç, *Kazılık Dağı*'ni bugünkü Türkistan'da, Güney Kazakistan bölgesinde küçük bir dağ, Tanrı Dağları'nın batıya doğru uzanan kollarından biri olarak belirtmiştir. *Manas Destanı*'nda da geçmesi bunu doğrular niteliktedir (Gömeç, 2009: 212).

Türkmenistan varyantında, Dede Korkut Kitabı'nda bulunmayan Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi Boyu'nda, Oğuzlar ile Gever Hanlığı arasındaki mücadelelerde, Gazılık Hoca, Gever Hanlığı'na vekil olarak gönderilmiştir (Erdem, 1998: 262). Kazılık Koca'nın adı, dolayısıyla Kazılık adı Türkmenistan varyantında da geçmektedir.

Dede Korkut'ta adı geçen ünlü *Kazılık Dağı*'nın, bugünkü Tanrı Dağları ve onun bir kolu olan Aladağlar ve Aladağlar'ın batıdaki en uç noktası olan *Kazıgurt Dağı* olduğu anlaşılmaktadır. Orta Asya'da Türk toplulukları arasındaki çeşitli efsanelerde, dünyanın merkezi olarak *Sir Derya*'nın gösterilmesi, insanlığın ilk olarak *Karadağ*'da ortaya çıktığına inanılması, bu bölgede yer alan binlerce yıllık mağara ve arkeolojik materyallerin bulunması, tarihin en eski devirlerinde Türkler için bu bölgenin önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde Kazakistan'da Çimkent'in güneyi ile Özbekistan'ın başkenti Taşkent'in kuzeyi arasındaki, Kazakistan-Özbekistan sınır bölgesinde yer alan *Kazıgurt Dağı*, Tanrı Dağları'nın bir kolu olan *Aladağlar*'ın batıdaki uç noktasını oluşturmakta olup, bu dağ silsilesinin en eski adlarından birini yansıtır olmalıdır.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'da *Türkistan*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 812). Dede Korkut'taki *Türkistan*, hiç şüphesiz bu addaki ülkeyi ifade etmektedir. Türkistan adını taşıyan başka bir yer yoktur (Sümer, 1959: 408-409; Sümer, 1972: 384). Dede Korkut'ta adı geçen *Türkistan*, elbette ki Türklerin ana yurdu Orta Asya'da olup tarihi *Türkistan* bölgesini ifade etmektedir. Herhalde yeri ve anlamı bu kadar açık olduğundan fazla açıklama yapmaya gerek yoktur. Mağcan Cumabay'ın bir dizesi Türkistan'ın Türkler için önemini oldukça güzel bir şekilde dile getirmektedir: “*Türkistan iki dünya esigi koy, / Türkistan er Türkün besigi goy*” (Bahar, 1994: 233).

1.6. Üst Tabaka

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

Tarih boyunca eski Türklerin yaşadıkları yerlerde ortaya çıkan arkeolojik buluntular, tarihi kaynaklarda yer alan çeşitli bilgiler ve bu konuda araştırmacılarca yapılan çok sayıda değerlendirme eski Türklerin inanışları konusunda değerli bilgiler vermiştir. Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 17), Wilhelm Radloff (Radloff, 1956: 3; Radloff, 2012: 15), Yusuf Ziya Yörükkan (Yörükkan, 2014: 11), Abdülkadir İnan (İnan, 1976: 8; İnan, 1986: 1), Jean Paul Roux (Roux, 2011: 116-117), Peter Benjamin Golden (Golden, 2012: 21), Yaşar Çoruhlu (Çoruhlu, 2015: 17), Fuzuli Bayat (Bayat, 2006: 21) gibi çok sayıda önde gelen araştırmacı, eski Türklerin din ve inanışlarını *Şamanizm (Kamlık/Şamanlık)* olarak belirtmişlerdir. Eski Türkler *Kamlık/Şamanizm* inanışlarına, kültür ve medeniyetine sahiptiler.

Eski Türklerin ve en eski atalarının; yaşadıkları coğrafyanın ve yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkan; tarihin derinliklerine ve eski çağlara uzanan; Natürizm, Animizm ve Totemizm ile harmanlanmış; atalar, gök, yer, dağ, ağaç, su, ateş vb. kültlerinin önemli bir yer tuttuğu; büyü, kehanet, fal vb. unsurların yer aldığı; tanrılar panteonunun bulunduğu; binlerce yıllık bir geçmişe sahip;

Kamlık/Şamanizm inanışlarından, kültür ve medeniyetinden; aralarında ortaklıklar olmakla birlikte çok sayıda farklılığın olduğu; farklı bir coğrafya ve yaşamın ürünü olan; İslam inanışlarına, kültür ve medeniyetine geçişleri ve bu süreçte yaşanan bazı değişimler ve dönüşümler, bunların insan yaşamına, inanışlarına, anlatılara ve tiplere etkileri, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'na yansımış ve bu anlatının üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Eski Türklerin yüzyıllar boyu süren ve hatta günümüzde bile devam eden, kimi zaman sancılı kimi zaman daha kolay gerçekleşen, tarihte ve günümüzdeki Türk toplumlarında farklı oranlarda ve etkilerde gerçekleşen, iki farklı kültür ve medeniyet arasındaki bu dönüşüm süreci, sadece bu anlatı değil, az veya çok, bütün Dede Korkut Boyları'nın üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Eyüboğlu, 2022: 77).

SONUÇ

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt tabaka *En Eski Devirler Tabakası*, *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, *Göktürk-Türgiş Tabakası*, *Oğuz Tabakası*'ndan oluşmaktadır.

Birçok Türk topluluğunun adının binlerce yıl öncesine uzanan tarihi kökleri olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etmiş olan *Sümerler*, *Kutlar*, *Kaslar* gibi kavimler eski Türklerle ilişkilidir. M.Ö. 2500 ve M.Ö. 1700 yıllarında Orta Asya'dan Hazar Denizi'nin güney bölgesine göç ederek burada yayılan ve Mezopotamya'da hakimiyet kuran *Kutlar* ve *Kuzlar/Kaslar/Kazlar* tarihteki en eski Türk toplulukları arasında yer almaktadırlar. Tarihin erken devirlerinde *Guz/Kuz/Kaz* kavim adının Türklerle ilişkilendirilmesi sonraki dönemlerde de devam etmiştir. *Guz* ile *Oğuz* adı aynı kökten gelmektedir. *Guz/Kuz/Kaz* adının ve hatıralarının tarihi süreç içerisinde *İskitler/Sakalar* ve *Oğuzlarda*, çeşitli *Türk* topluluklarında devam ettiği görülmektedir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'ndaki *Kazılık Koca*'nın adı ile Dede Korkut'taki *Kazan*'ın adı alt tabakada aynı döneme aittir. Dede Korkut'taki *Kazan*, Oğuzların efsanevi hükümdarı *Oğuz Han*'dır. Dede Korkut'taki *Kazan* adı *Kaz Han* demektir ve "*Kazların Hanı*" anlamındadır. Tarihi süreç içerisinde *Kaz Han* adı zamanla *Kazan*'a dönüşmüştür. *Oğuz Han*, yani en eski söylenişiyile *Guz/Kuz Han* adı ise "*Oğuzların Hanı*", yani en eski söylenişiyile "*Guzların/Kuzların Hanı*" demektir. *Kazlar* ile *Kuzlar* aynı topluluktur. *Kaz Han* (Kazan) ile *Kuz Han* (Oğuz Han) aynı adın tarihi süreç içerisinde farklılaşmış iki ayrı varyantıdır. Tarihi süreç içerisinde *Kazlar*; *Kazlar* ve *Kuzlar* olarak ikiye ayrılmıştır. *Kazlar*'dan zamanla *Kazarlar* (Hazarlar), *Kuzlar*'dan zamanla *Oguzlar/Ogurlar* ortaya çıkmıştır. *Kaz Han* adı ve destanı (Oğuzname) da *Kaz Han/Kazan* ve *Kuz Han/Oğuz Han* olarak iki farklı varyant haline gelmiştir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun tarihin derinliklerinden geldiği, en alt tabakasının Milattan Önceki birkaç binli yıllara uzandığı anlaşılmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Yigenek'in Şamanistik yönleri vardır. Bunlar

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun eski dönemlere uzanan tarihi köklerinin bir yansımasıdır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun İskit/Saka-Hun-Kanlı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olduğu anlaşılmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'ndaki *İskit/Saka-Hun-Kanlı-Usun Tabakası* ile *En Eski Devirler Tabakası* çok iç içe geçmiştir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş; Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış; destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu Oğuz etnikleşmesiyle birlikte bu destan da bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun *Yeğenek* adlı bir Türkmenistan varyantının olması, ayrıca boyda geçen birçok yer adı, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden çok daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir:

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

KAYNAKÇA

Aça, Mehmet (2011). "İki Sır İki Kahraman: Uşun Koca Oğlu Segrek ile Zozı Körpeş", *Millî Folklor*, S. 90, s. 26-36.

Agacanov, Sergey Grigoreviç (2015). *Oğuzlar*. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.

Aristov, Nikolay Aleksandroviç (2014). *Türk Halklarının Etnik Yapısı*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Aydemir, Adem (2010). "Türk Folklorunda Nişanlanma ve Evlilik Sembolü Olarak 'Gerdanlık, Küpe ve Yüzük", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 282, s. 20-23.

Bahar, Hasan (1994). "Türkistan'ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi", *Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 233-244.

Balkan, Kemal (1990). "Eski Önasya'da Kut (Veya Gut) Halkının Dili ile Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik", *Erdem*, 6 (16), s. 1-64.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç (2004). *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*. Ankara: Çağlar Yayınları.

Bayat, Fuzuli (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Beydili, Celal (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan. Ankara: Yurt Kitap Yayın.

Boratav, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Budagov, B. E. (1994). *Türk Uluslarının Yer Yaddaşı*. Bakü: Elm.

Çoruhlu, Yaşar (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

De Groot, J. M. ve Asena, G. Ahmetcan (2011). *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Demir, Necati (2017). *Ulu Han Ata Bitigi - Türklerin En Eski Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Derman, Ayşegül ve Aslan, Zeynep (2016). “Çevre Eğitimi İçin Kültürel Bir Bakış Açısı: Dede Korkut Hikâyeleri”. *Turkish Studies*, Volume 11/14, s. 201-220.

Durmuş, İlhami (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Durmuş, İlhami (2018). “Sumerlilerin Kökeni ve Kültürü”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (17 Ek), s. 177-200.

Duymaz, Ali (1996). “Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpı: Salur Kazan”, *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.

Duymaz, Ali (1997). *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.

Ekici, Metin (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ercilasun, Ahmet Bican (1998). “Deli Dumrul İle Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese”, *Millî Folklor*, S. 37, s. 13-16.

Ercilasun, Ahmet Bican (2000). “Dede Korkut'taki Olayların Zamanı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.

Ercilasun, Ahmet Bican (2002). “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.

Ercilasun, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican (2015). “Oğuz Adının Etimolojisi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23*

Mayıs 2014) *Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 15-20.

Ercilasun, Ahmet Bican (2019). “Dede Korkut Kitabı’nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar”, *Milli Folklor*, S. 123, s. 5-22.

Erdem, Melek (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erdem, Melek (2005). “Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.

Ergin, Muharrem (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ergin, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Ergin, Muharrem (2017). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Eyüboğlu, Dursun Can (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Eyüboğlu, Dursun Can (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 134-179.

Eyüboğlu, Dursun Can (2022). Dede Korkut'taki Deli Dumrul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 64-86.

Eyüboğlu, Dursun Can (2022b). Dede Korkut'taki Kara Budak Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (19), 213-240.

Golden, Peter Benjamin (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökyay, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müşterşarlığı Kültür Yayınları.

Gömeç, Saadettin (2009). “Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 4 (2009), s. 210-217.

Hatiboğlu, Vecihe (1979). “Türk Tarihinin Başlangıcı”, *Ankara Üniversitesi Türköloji Dergisi*, C. 8, S. 1, s. 29-52.

İbrayev, Şâkir (2000). “Korkut ve Şamanizm”, akt. Dinara Düseybayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 197-281.

İnan, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnan, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İslamzade, Atif (2011). “Epik Gelenekte Salur Kazan Karakteri Salur’un Kendi Rolünde”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi (Azerbaycan Özel Sayısı)*, S. 2011/1, s. 112-119.

- İsmagulov, Orazak (2007). “Kazak Halkının Etnik Yapısı”, *Kazakistan Tarihi: Makaleler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 35-44.
- Kafesoğlu, İbrahim (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Karadeniz, Hasan Basri (2005). “Türklerde “Kut” Kavramı ve Osmanlılar’ın Kutsiyet Elde Etme Çabaları”, *Akademik Bakış*, S. 7, s. 1-14.
- Karakaş, Selim (2014). “Tengri Kutı Versus Res Publica: Erken Dönem Türk Yönetim Tarihinde Cumhuriyet Düşüncesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 33, s. 341-350.
- Karatay, Osman (2013). “Kut: Evrensel Dilde Tanrı ve İyilik”, *Türk Tarihçiliğine Katkılar <Mustafa Kafalı Armağanı>*, Ed. Üçler Bulduk ve Abdullah Üstün. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. s. 63-68.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kemaloğlu, Muammer (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Konıratbayev, Avelbek (2000). “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düyseyeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.
- Köprülü, Fuat (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kramer, Samuel Noah (2002). *Sümerler (Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri)*. Çev. Özcan Buze. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Landsberger, Benno (1943). “Sümerler”, Çev. Mebrure Osman Tosun, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 5, s. 89-102.
- Margulan, Alkey (2000). “Korkut: Efsane ve Hakikat”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.
- Memiş, Ekrem (2002). “Ortadoğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 435-450.
- Oğuz, Öcal (2004). “Destan Tanımı Ve Eski Türk Destanları”, *Millî Folklor*, S. 62, s. 5-7.
- Ögel, Bahaeddin (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 1. Cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, Bahaeddin (1971b). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 2. Cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özkul, Ümmühan (2013). *Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)*. Yüksek lisans tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Radloff, Wilhelm (1956). *Sibirya'dan II (Aus Sibirien)*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Maarif Basımevi.

Radloff, Wilhelm (2012). “Şamanlık”, *Türklük ve Şamanlık*, edit. Ö. Andaç Uğurlu, çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi. s. 13-103.

Roux, Jean-Paul. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Salman, Hüseyin (1998). *Türgişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Salman, Hüseyin (2002). “Türgişler”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 412-420.

Sümer, Faruk (1959). “Oğuzlar’a Ait Destani Mahiyetde Eserler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.

Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Sümer, Faruk (2007). “Oğuzlar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 33, s. 325-330.

Şeşen, Ramazan (2017). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Taşagıl, Ahmet (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Taşagıl, Ahmet (2015). “Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 21-30.

Tekin, Talat (1998). *Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.

Tezcan, Semih ve Boeschoten, Hendrik (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Togan, Zeki Velidi (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Togan, Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Uydu Yücel, Mualla (2015). “Karadeniz’in Kuzeyinde Oğuz-Guz-Uzlar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 385-404.

Yörükkan, Yusuf Ziya (2014). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.